

Peri Istorias

Vol 8 (2017)

ΙΟΝΙΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Περί Ιστορίας

8

ΚΕΡΚΥΡΑ 2017

Η διαμόρφωση της εικόνας του παρελθόντος
μέσα από το περιοδικό Λόγιος Ερμής (1811-1821)

Γιάννα Δημητρίου

doi: [10.12681/p.i.25044](https://doi.org/10.12681/p.i.25044)

To cite this article:

Δημητρίου Γ. (2020). Η διαμόρφωση της εικόνας του παρελθόντος μέσα από το περιοδικό Λόγιος Ερμής (1811-1821). *Peri Istorias*, 8, 83-122. <https://doi.org/10.12681/p.i.25044>

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΜΕΣΑ
ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *ΛΟΓΙΟΣ ΕΡΜΗΣ* (1811-1821)

Το παρόν κείμενο αποτελεί μία απόπειρα διερεύνησης της εικόνας, που επιχειρούσαν να διαμορφώσουν οι ελληνόφωνοι διανοούμενοι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, για το παρελθόν του έθνους, λίγο πριν την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης¹. Στόχος της μελέτης είναι να αναδειχθεί η έννοια που δημιουργούνταν για το έθνος την εποχή αυτή σε συνάφεια με τα αντίστοιχα φαινόμενα στην Ευρώπη. Τα κείμενα που επελέγησαν, αντλήθηκαν από τον *Λόγιο Ερμή*, περιοδικό που εξέφραζε απόψεις διανοουμένων της προοδευτικής πλευράς του Διαφωτισμού. Ο *Ερμής ο Λόγιος* (1811-1821) αποτέλεσε κυρίως υλοποίηση της εκφρασθείσας το 1786 από τον Δημήτριο Καταρτζή ιδέας για τη δημιουργία ενός συλλογικού σώματος λογίων – συγγραφέων. Η δημιουργία του πρώτου ελληνικού φιλολογικού περιοδικού οφειλόταν κατά κύριο λόγο στον Αδαμάντιο Κοραή και η ίδρυση του συνέπεσε με την ωρίμανση των συνθηκών να αποκτήσουν οι Έλληνες διανοούμενοι το δικό τους συλλογικό όργανο δημοσιοποίησης των ιδεών τους, ώστε να «μετακενωθούν» στην Ελλάδα γνώσεις και επιτεύγματα των φωτισμένων εθνών της Ευρώπης, τα οποία θεμελιώθηκαν πάνω

---

1. Αποτελεί επεξεργασμένη μορφή αποσπάσματος διπλωματικής εργασίας της γράφουσας με θέμα «Η διαμόρφωση της εικόνας του παρελθόντος μέσα από τον *Λόγιο Ερμή*» στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ιστορία και Τεκμηρίωση στα Σύγχρονα Ζητήματα» με επιβλέποντα τον καθηγητή κύριο Πέτρο Πιζάνια. Η παρουσίαση του υλικού εντάχθηκε δύο βασικούς άξονες - το εύρος (όλο το φάσμα των κριτηρίων που χρησιμοποιούνται για την ανάδειξη της εθνικής ταυτότητας) και το βάθος (έκταση και οργάνωση του χρόνου σε νοηματικές συνέχειες). Χρησιμοποιήθηκε η εξής έκδοση του περιοδικού: *Ερμής ο Λόγιος* (στο εξής: *Λ.Ε.*), τόμοι Α'-ΙΑ', Βιέννη 1811-1821 [Φωτοτυπική ανατύπωση: Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικού και Ιστορικού και Λογοτεχνικού Αρχείου, 1988-1990]. Η πλήρης σειρά του περιοδικού απόκειται στη βιβλιοθήκη του Ιονίου Πανεπιστημίου.

στην αρχαία ελληνική κληρονομιά². Η έκδοση του στη Βιέννη από τον Άνθιμο Γαζή, τον Ιανουάριο του 1811, υποστηρίχθηκε οικονομικά από τη Φιλολογική Εταιρεία του Βουκουρεστίου, της οποίας εμπνευστής υπήρξε ο Μητροπολίτης Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας, από την εμπορική τάξη της διασποράς και τους Έλληνες αξιωματούχους στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Αποτέλεσε αντιπροσωπευτικό έντυπο της εποχής. Στην πορεία της έκδοσής του αντιμετώπισε προβλήματα πάσης φύσεως, οικονομικά, συνεργασιών, κυκλοφορίας, πολιτικής νομιμοφροσύνης (π.χ. παρακολούθηση από τις αυστριακές αρχές), αντιπαλότητα των συντηρητικών λογίων που διέβλεπαν κινδύνους για το Γένος από την επικράτηση των νέων ιδεών³. Εγκαινίασε όμως μια σημαντική δεκαετία στην ιστορία του ελληνικού Τύπου, με τον Άνθιμο Γαζή αρχικά και αργότερα με τους Δημήτριο Κοκκινάκη και Θεόκλητο Φαρμακίδη (ως υπεύθυνους έκδοσης), επιτέλεσε σημαντικό έργο στο πλαίσιο της εποχής του και των ελληνικών δυνατοτήτων και έγινε το όργανο μέσα στο οποίο βρίσκεται σε μεγάλο βαθμό αποτυπωμένη η πνευματική, κοινωνική και πολιτική ζωή του ελληνισμού στη δεκαετία 1811-1821⁴. Ειδικά από το 1816 με τον Θ. Φαρμακίδη αναβαθμίστηκαν τα περι-

2. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Α. Νεοελληνικός Διαφωτισμός», στο 1821 Η γέννηση ενός έθνους-κράτους. Ιδεολογικά Ρεύματα: Έλληνες-Οθωμανοί, τ. Ε', Αθήνα 2010, σ. 13-19. Πρόκειται κυρίως για τη γενιά της ωριμότητας με τους Ιώσηπο Μοισιόδακα, Δημήτριο Καταρτζή, Χριστόδουλο Παμπλέκη, και τη γενιά της κορυφώσης με τους Ρήγα Βελεστινλή, Αδαμάντιο Κοραή, Δανιήλ Φιλιππίδη, Γρηγόριο Κωνσταντά, Βενιαμίν Λέσβιο και Αθανάσιο Ψαλίδα. Το περιοδικό ανέφερε για τον ρόλο του (Λ.Ε. 10 (1820), σ. 336-337) ότι «[...]εβγάζει (ενν. τους Έλληνες) από τον στενωπάτον μας κύκλον, μας μεταβιβάζει από τόπον εις τόπον, μεγεθύνει και γενικεύει τας ιδέας και τας επιθυμίας μας, και εκτείνει ακολούθως και του νοός και του θυμικού μας τη σφαίρα [...] ούτω ανεπαισθήτως πολλαπλασιάζομεν τας ιδέας μας, γυμνάζομεν το κριτικόν μας, ολιγωστεύομεν τας προλήψεις μας, και κατ' ολίγον ελευθερονόμενοι από της κατακυριεύουσας τους περιορισμένους νόας φιλαυτίαν τον ολέθριον ζυγόν, γινόμεθα και εις το κοινόν χρησιμώτεροι».

3. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Αθήνα 1996, σ. 428-466.

4. Σχετικά με το περιοδικό, βλ. Άλκης Αγγέλου, *Των Φώτων Β', Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Αθήνα 1999· Αικατερίνη Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος. Η ώρα των εφημερίδων και των περιοδικών», στο *Ιστορία Νέου Ελληνισμού*, τ. 2, Αθήνα 2003, σ. 101-124· η ίδια, «Λόγιος Ερμής. Αθησαύριστα κείμενα 1813-1815», *Ο Ερανιστής* 7 (1969), σ. 33-112.

εχόμενα, αυξήθηκε ο όγκος του περιοδικού και έγινε περισσότερο «κοραϊκό» και ευρωπαϊκό⁵. Το 1821, όταν οι αυστριακές αρχές επενέβησαν υποχρεώνοντας το περιοδικό να δημοσιεύσει τα πατριαρχικά γράμματα αφορισμού του Αλέξανδρου Ύψηλάντη και του κινήματός του, ετέθη οριστικό τέλος στην έκδοση του.

Ως γνωστόν, προνομιακή θέση στον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας και ισχυρό τεκμήριο συνέχειας του έθνους αποτέλεσε για τους λόγιους του Διαφωτισμού η γλώσσα και η αρχαία ελληνική γραμματεία, η φιλοσοφία, η καλλιέργεια των τεχνών και των επιστημών κατά την αρχαιότητα. Υπό διαμόρφωση βρισκόταν ακόμη την περίοδο αυτή το σχήμα ιστορικής θεώρησης του ελληνικού έθνους. Το σχήμα θέασης της αρχαιότητας και της συμβολής των αρχαίων Ελλήνων στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού πολιτισμού ήταν νεωτερικό. Εκπορευόταν από την ίδια νεωτερική θεώρηση του ευρωπαϊκού πολιτισμού, όπως διαμορφώθηκε στον ύστερο 17ο και 18ο αιώνα. Η ελληνική αυτοσυνείδηση μορφοποιήθηκε σε στενή συνάρτηση με αντίστοιχες τάσεις διαμόρφωσης της ευρωπαϊκής αυτοσυνείδησης, οι οποίες προέβαλαν την Αρχαία Ελλάδα ως κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και αναδείκνυαν την Ελλάδα ως αυτοτελή οντότητα διαφοροποιημένη από τους υποτελείς στους Οθωμανούς λαούς αλλά και τους ίδιους τους Οθωμανούς⁶. Παράλληλα είχε ήδη αρχίσει η αναζήτηση της ιδέας του νεωτερικού έθνους με ιστοριογραφικές προοπτικές και πολιτικούς προβληματισμούς που εισήγαγαν στον ελληνικό στοχασμό την ιδέα της σχέσης με την αρχαιότητα ως προσδιοριστικό στοιχείο της συλλογικής ταυτότητας των νεότερων Ελλήνων και ανέδειξαν ως καθοριστικά στοιχεία τη γλώσσα, τον πολιτισμό και τις κοινές ηθικές αξίες⁷. Οι ομάδες Ελλήνων που εξελίχθη-

5. Μεταξύ των συνεργατών και υποστηρικτών αναφέρονται τα ονόματα των: Αθανάσιου Σταχειρίτη, Κωνσταντίνου Ασώπιου, Αλέξανδρου Βασιλείου, Κωνσταντίνου Κούμα, Κωνσταντίνου Οικονόμου, Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου, Χριστόφορου Φιλητά, Νικόλαου Πίγκολου, Στέφανου Κανέλου, Κωνσταντίνου Νικολόπουλου, Δανιήλ Φιλιππίδη κ.ά.

6. Νάσια Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας. Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση 17^{ου}-18^{ου} αιώνας*, Αθήνα 2006, σ. 93-95, 174-175.

7. Βαγγέλης Κοροβίνης – Θεόδωρος Ζιάκας, *Αναζητώντας μια θεωρία για το έθνος*, [Αθήνα] 1987, σ. 17-29· Εφημερίδα *Το Βήμα*, Αφιέρωμα 23-1-2005 στο βιβλίο του Νίκου Σβορώνου, *Το Ελληνικό Έθνος. Γένεση και Διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα 2004. Ειδικότερα βλ. άρθρα των Νίκου Δεμερτζή, «Πότε δημιουργήθηκε το ελληνικό έθνος», *Το Βήμα*, Νέες Εποχές, 6-2-2005, σ. Β39 και Πέτρου Πιζάνια,

καν σε διεθνείς εμπορικές και διοικητικές τάξεις, η ορθόδοξη Εκκλησία που ήταν ελληνική (κυρίως ως προς τη γλώσσα), οι Έλληνες δημόσιοι υπάλληλοι που ως υποτελείς πρίγκιπες διοικούσαν τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, οι μορφωμένες και εμπορικές τάξεις των Βαλκανίων, της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας και της Ανατολής, οι οποίες ανεξάρτητα από εθνική καταγωγή είχαν εξελληνιστεί, αποτέλεσαν παράγοντες ώστε κατά τον 18ο αι. αυτός ο εξελληνισμός προχώρησε πιο ορμητικά και η ανάπτυξη του βαλκανικού εμπορίου έφερε Έλληνες ή εξελληνισμένους εμπόρους στην Κεντρική Ευρώπη. Στους κόλπους αυτής της κοσμοπολίτικης διασποράς ρίζωσαν οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης: ο φιλελευθερισμός, ο εθνισμός και οι μέθοδοι πολιτικής οργάνωσης από τις μασονικές μυστικές εταιρείες⁸. Στην παραγωγή εθνικιστικού λόγου σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι διανοούμενοι⁹. «Οι διανοούμενοι ωστόσο μπορούν να επινοήσουν εθνικές

«Πώς διαμορφώθηκε η εθνική συνείδηση», *Το Βήμα*, Νέες Εποχές, 25-3-2005, σ. Β03.

8. Κιτρομυλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, σ. 78-80, 329-330, 498-507· Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος-19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη² 1991, σ. 60-70.

9. Πέτρος Πιζάνιας, *Η ιστορία των Νέων Ελλήνων από το 1400ς έως το 1820*, Αθήνα 2015, σ. 442-446, 458· Παντελής Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα³ 2006, σ. 207-221, όπου σημειώνεται ότι «[...] ίσως η μοναδική σταθερά του εθνικιστικού φαινομένου είναι τελικά η εξ ορισμού εμπλοκή των διανοούμενων [...] στην παραγωγή του εθνικιστικού λόγου»· Αντώνης Λιάκος, «Καιρός να φτιάξουμε τους Έλληνες», *Το Βήμα*, 3-4-2005, σ. Β48, σχετικά με την επιτυχή διαδικασία δημιουργίας και εμπέδωσης εθνικής ιδεολογίας στην ελληνική περίπτωση· Socrates D. Petmezas, «The Formation of early Hellenic nationalism and the special symbolic and material interests of the new republican intelligentsia (ca. 1790-1830)», *Historiein* 1 (1999), σ. 51-54, για τη διαμόρφωση του πρώιμου ελληνικού εθνικισμού και τον ρόλο των διανοούμενων· Κουμαριανού, «Προεπαναστατικός Τύπος», σ. 101-124. Οι ελληνόφωνες πνευματικές ελίτ δεκτικές στα νέα πολιτικά μηνύματα και ρεύματα, έπαιξαν κρίσιμο ρόλο συναρθρώνοντας και ανασημαιοδοτώντας ιδεώδη και δυνατότητες ταυτότητας, επιδιώκοντας παράλληλα μέσα από τους διαθέσιμους διαύλους επικοινωνίας (ενώσεις, σύλλογοι, Τύπος, περιοδικά) να διαδώσουν τις ιδέες αυτές στους λαούς τους. Η τυπογραφία εξάλλου χρησιμοποιήθηκε από άτομα και ομάδες που είχαν επίγνωση της σημασίας και της αποτελεσματικότητάς της. Οι απόψεις που προβάλλονταν ήταν διστάμενες όχι μόνο σε θέματα φιλολογικά αλλά και σε θέματα ιδεολογι-

κοινότητες μόνο αν υπάρχουν ήδη συγκεκριμένες αντικειμενικές προϋποθέσεις για τον σχηματισμό ενός έθνους». Η συγγραφή του «ενιαίου εθνικού αφηγήματος», της εθνικής ιστορίας δεν είναι δυνατόν να αποτελεί προϊόν απόλυτης εφεύρεσης επειδή οφείλει τελικά να πείσει το εξωτερικό αλλά κυρίως το εσωτερικό ακροατήριο της εθνικιστικής ιδεολογίας¹⁰. Στην ελληνική περίπτωση το εθνικό κίνημα απέκτησε μαζικό χαρακτήρα ήδη στο παλαιό καθεστώς και πριν από την καθιέρωση μιας κοινωνίας πολιτών ή μιας συνταγματικής τάξης, προκάλεσε ένοπλες εξεγέρσεις και περιορίστηκε στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹¹.

Η επιστήμη Ιστορίας στον Λόγιο Ερμή

Με βάση την καταμέτρηση των άρθρων από τους πίνακες περιεχομένων προέκυψε ότι στο σύνολο των 944 άρθρων του περιοδικού τα 229 αφορούσαν θέματα σχετικά με τον αρχαίο πολιτισμό, την αρχαία γλώσσα, γραμματεία και φιλοσοφία, την ιστορία, τις εκδόσεις αρχαίων συγγραφέων. Το ποσοστό δηλαδή των άρθρων αυτών ανέρχεται σε περίπου 24% του συνόλου της ύλης. Η παρουσίαση της επιστήμης της ιστορίας, μέσα από τον Λόγιο Ερμή, άρχεται από την αποδοχή ότι «το Πραγματικόν, όπερ εστίν η ιστορία της φύσεως και το Ιδανικόν, όπερ εστίν η ιστορία του Ανθρώπου [...] αποτελούσι την Καθολικὴν λεγόμενὴν ιστορίαν»¹². «Η ανθρωπίνη ιστορία έχει τρία στοιχεία της υπάρξεώς της. Διότι αυτή εστίν η ιστορία της καθολικής και φαινομένης ζωής της ανθρωπότητας, ό εστίν Εθνών και πόλεων, η της ιδιαιτέρας ζωής ήτις εστίν εκείνη της καλλιέργειας και της γεωργίας ή της υψηλοτέρας του πνεύματος και της αγχίνουας ήτις συνάπτει αμφοτέρας την τε καθολικὴν και την ιδιαιτέραν ό εστίν η Ιστορία των Τεχνών και των Επιστημῶν, της Αρχαιολογίας και της Φιλολογίας[...]»¹³. Τα

κών και πολιτικών προσανατολισμών, όπως αυτά διαμορφώνονταν στα ελληνικά περιβάλλοντα στο γύρισμα του αιώνα.

10. Παντελής Λέκκας, *Το παιχνίδι με τον χρόνο*, Αθήνα 2001, σ. 80-81.

11. Miroslav Hroch, *Από το εθνικό κίνημα στην εθνική ολοκλήρωση*, Αθήνα 1996, σ. 24-25. Eric J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα 2005, σ. 201-206.

12. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 179-186.

13. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 179-186. Το άρθρο συνέχιζε με την εξέλιξη της ιστορίας «Εις τους αρχαίους χρόνους η ιστορία συννηγμένη ην μετά των τεχνών και των

πρώτα ψήγματα της ιστορικής επιστήμης τοποθετούνταν στα χρόνια του Πεισίστρατου με την εμφάνιση των Λογογράφων (6ος αι. π.Χ.) και την πρώτη ιδέα οργάνωσης του υλικού έδωσαν τα ποιήματα του Ομήρου, που όμως συνέδεαν την Ιστορία με τη μυθολογία. Ο Εκαταίος ήταν ο πρώτος που άσκησε κριτική στη συγγραφή της κυκλικής ιστορίας και έδειξε τον τρόπο συγγραφής της ιστορίας.

Ο πρώτος τεχνίτης της ιστορίας, σύμφωνα με τα άρθρα, «όστις εξειργάσατο την ύλην αυτού κατά τινά ελεύθερον σύστημα και εσχμάτισε αυτήν εις εν αρμονικόν όλον ην ο Ηρόδοτος ο εξ Αλικαρνασσού [...] η ιστορία τούτου εστίν εντελώς καθολική εις την ιδιαιτέραν σφαίραν της ανθρωπίνης ιστορίας και κατά την ύλην και κατά το σχήμα. Διότι περιλαμβάνει όλον τον τότε κόσμον, τον Ευρωπαϊκόν δηλαδή και τον Ασιατικόν παριστάνουσαν τον αμοιβαίον πόλεμον των δύο τούτων πρώτων εθνών της τε Ευρώπης και Ασίας, των Ελλήνων δηλαδή και των Περσών. Αλλ' αυτός ο πόλεμος ως κέντρον του όλου [...] περιλαμβάνει εν τω Όλω την Ιστορίαν πολλών άλλων εθνών[...]»¹⁴. Στη συνέχεια αναφερόταν ότι «η καθολική ιστορία, εις την σφαίραν της ανθρωπίνης ιστορίας, αντίκειται εις την μερικήν, ήτις παρίστησι μόνον την ιστορίαν ενός μόνο έθνους ή ενός μόνο συμβεβηκότος και ταύτης χαρακτηρ εστίν ο Θουκυδίδης, όστις περιέγραψεν εν και μόνον συμβεβηκός, τον πόλεμον δηλαδή Αθηναίων και Λακεδαιμονίων»¹⁵. Οι μεταγενέστεροι ιστορικοί προτιμούσαν κυρίως το ποιητικό ύφος του Ηρόδοτου παρά το παραστατικό πνεύμα του Θουκυδίδη, ενώ ο Ξενοφώντας θεωρήθηκε κυρίως διδακτικός. Η ιστορική επιστήμη στα μεταγενέστερα χρόνια ποιοτικά υποβαθμίστηκε, διότι κατά τους αλεξανδρινούς χρόνους «οι ιστορικοί άρχισαν να εκλέγωσι και να συρράπτωσι παλαιάς τινάς και

επιστημών βεβυθισμένη όμως μέσα εις τους μύθους και εις την ποιητικήν καθώς π.χ. μας την απέδειξαν οι τα Κυκλικά έπη συγγράψαντες. Προϊούσης της φιλοσοφίας, ήρξατο και αύτη να εκτυλίσσεται από των μύθων και να προβαίνει εις το φως της αληθείας δια της Γενεαλογίας και των Κτίσεων των πόλεων. [...] Οι παλαιότατοι Ιστορικοί των Ελλήνων, ο Μιλήσιος Κάδμος (520 έτη π.Χ.), ο Ακουσίλαος εξ Άργους, ο Διονύσιος ο Μιλήσιος κ.ά. δεν ήσαν έτι ανεξάρτητοι από της μυθικής ιστορίας και της κυκλικής παραστάσεως [...] Πρώτο παράδειγμα μιας καθολικής ιστορίας η Περσική ιστορία του Διονυσίου που πραγματεύτηκε την μυθολογία μέχρι των χρόνων της αληθούς ιστορίας [...]».

14. Α.Ε. 2 (1812), σ. 205-208.

15. Α.Ε. 2 (1812), σ. 205-208.

σκοτεινάς εκ των αδεσπότην ιστορίας δια να δείξωσι εις τον κοινόν λαόν την πολυμάθειαν και επί τα γράμματα αυτών προκοπήν[...]»¹⁶.

Ο πρώτος που υπερασπίστηκε την καθαρότητα της έκφρασης και την αλήθεια της ιστορίας και αντιτάχθηκε στη ρητορική και στη σοφιστική ήταν ο Μεγαλοπολίτης Πολύβιος, ο οποίος «[...] παρήγαγεν τα συμβεβηκότα από των αιτίων αυτών και έκρινε κατά τα επόμενα αυτών [...] δεν έχει μόνον τον σκοπόν της αληθείας αλλά και διδακτικό. Αυτός θεωρεί την ιστορίαν ως έναν καθρέπτην της ανθρωπίνης ζωής και ως μίαν διδασκαλία ουχί μόνον ανήκουσαν εις τον πολιτικόν αλλά και εις αυτόν τον ιδιώτην[...]». Η επισκόπηση της μελέτης της ιστοριογραφίας αναφέρθηκε και στη «Ρωμαϊκή Αρχαιολογία» του Διονυσίου από την Αλικαρνασσό εκφράζοντας την άποψη ότι κύριος σκοπός της ιστορίας του ήταν να αποδείξει ότι οι Ρωμαίοι υπήρξαν «έθνος παλαιόν και εξαίρετον» με σκοπό να παρηγορήσει τους συμπατριώτες του Έλληνες που υποδουλώθηκαν σε αυτούς γιατί οι Ρωμαίοι ήταν «έθνος αρχαίον και την καταγωγήν αυτών είχαν από των Ελλήνων» και τόνιζε ότι η ιστορία του Διονυσίου ήταν το σχολείον του πολιτικού, του άρχοντα, του διοικητού, του ηγεμόνα, του νομικού και της «δια παραδειγμάτων φιλοσοφίας»¹⁷. Στο σημείο αυτό φαίνεται να γίνεται αποδεκτή η άποψη για την καταγωγή των Ρωμαίων από τους αρχαίους Έλληνες. Ξεχωριστή αναφορά έγινε στους Διόδωρο Σικελιώτη, Φλάβιο Ιώσηπο, Φλάβιο Αρριανό, Αππιανό τον Αλεξανδρέα, Δίωνα τον Κάσσιο. Εκφραζόταν ακόμη η θλίψη για το γεγονός ότι πολλά έργα είχαν χαθεί εξαιτίας της αμέλειας των μεταγενεστέρων ή βρίσκονταν ξεχασμένα σε μοναστήρια και καταστρέφονταν.

Η επισκόπηση της εξέλιξης της ιστορικής επιστήμης συμπεριέλαβε τους βυζαντινούς ιστορικούς τους οποίους θεωρούσαν ως ιδιαίτερη τάξη και «εκ

16. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 209-216. Σχετικά με την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου σημειωνόταν ότι «η του Αλεξάνδρου του μεγάλου κατά των Περσών εκστρατεία προσέφερεν εις τους ιστορικούς νέαν τινά αλλά απατηλήν ύλην, ήτις εισήγαγεν [...] ουχί μόνον [...] το ρητορικόν ύφος της εκφράσεως αλλ' έτι και το μη ρητορικόν, επειδή οι ιστορικοί προέκρινον το θαυμαστόν των πράξεων και την εκθείασιν των μεγάλων κατορθωμάτων, παρά την αξιόλογον και την κατά σκοπόν παράστασιν της διηγήσεως και ιστορίας, όπως ο Καλλισθένης, ο Αριστόβουλος, Ηγησίας, Κλείταρχος, Τιμαγένης κ.ά.».

17. Η έκφραση προέρχεται από τον Θουκυδίδη που ανέφερε ότι η ιστορία ήταν φιλοσοφία δια παραδειγμάτων.

τούτων απάντων τέσσαρες εισίν οι πρόκριτοι των οποίων τα συγγράμματα παριστάνουσι συνεχή τινά παράστασιν της από του μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι της πτώσεως της Κωνσταντινουπόλεως [...] όπως ο Ιωάννης Ζωναράς, Νικήτας Χωνιάτης, Νικηφόρος Γρηγοράς, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης». Αξιοπρόσεκτοι ήταν ο Προκόπιος ο Καισαρεύς και η Άννα η Κομνηνή, ενώ «οι λοιποί βυζαντινοί συγγραφείς συνέγραφαν σχεδόν χρονικά χωρίς τινά κρίσιν και έρευνα του αληθούς· και μάλιστα οι περισσότεροι αντέγραφον ο εις τον άλλον».

Κυρίαρχη άποψη ήταν η αναγκαιότητα της μελέτης της ιστορίας γιατί σκοπός της ήταν η απόδειξη, μέσα από τη διερεύνηση αιτίων και αποτελεσμάτων, του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι έφτασαν στη συγκεκριμένη παρούσα κατάσταση και ότι η καθολική ιστορία ήταν δημιουργήμα των νεότερων χρόνων καθώς, αυτό οφειλόταν στην τελείως διαφορετική παιδεία και το πολίτευμα των παλαιών αφού η γνώση της καθολικής ιστορίας δεν ήταν τόσο απαραίτητη στους αρχαίους όσο στη σύγχρονη εποχή που η Ευρώπη διαιρούνταν σε πολλά μεγάλα βασίλεια και πολιτείες, των οποίων η θρησκεία, οι νόμοι, το πολίτευμα, η φιλοκαλία, οι τέχνες και οι επιστήμες είχαν κοινή αρχή¹⁸. Η γνώση της ιστορίας, σύμφωνα με το περιοδικό, ήταν σημαντική για τον πολιτικό, τον έμπορο, τον τεχνίτη και κάθε άνθρωπο που δεν επιθυμούσε να αισθάνεται ξένος με όσα συμβαίνουν¹⁹.

18. Για τον Λόγιο Ερμή καθολική ιστορία ονομάζεται η ιστορία της ανθρωπότητας όταν από το απέραντο πλήθος των ιστορικών συμβάντων ο ιστορικός περιγράφει μόνο εκείνα που εξηγούν σαφώς τις μεταβολές του ανθρώπινου γένους και την παρούσα κατάσταση. Παρουσιάζει την πρόοδο ή την οπισθοδρόμηση του πολιτισμού.

19. Α.Ε. 7 (1817), σ. 639-641 «Ότι η Ιστορία είναι μάθημα αναγκαιότατον [...] το πρώτον, διότι εις αυτήν ως εις μέγα θέατρον του κόσμου παριστάνεται δρώσα η Πολιτική και Ηθική, τα δύο μεγαλύτερα ελατήρια της ανθρωπίνης κοινωνίας· εις αυτήν προβάλλονται παραδείγματα μιμήσεως [...] έμπροσθεν εις τα όμματα των νέων από των οποίων την ορθήν ή κακήν αγωγήν κρίνεται πολλάκις η ευτυχία ή δυστυχία και αυτών και της πατρίδος [...] αυτή είναι εν συντόμω το γενικόν Σχολείον εις το οποίον παντός επαγγέλματος άνθρωποι [...] δύνανται να εύρωσι αντικείμενα από τα οποία να ωφεληθώσι τα μέγιστα [...]. Εν μέρει δε πόσον αναγκαϊότερα είναι και περιεργότερα η Ιστορία των προγόνων μας; [...] τα παλαιά δια της Ιστορίας γνωσκάμενα συνιστώντες ταύτα ως αφεύκτως αναγκαία εις την ορθήν αγωγήν των νέων, και τα μόνα μέσα προς μεταρρύθμισιν γενικήν ενός έθνους [...]».

Στο σημείο αυτό είναι εμφανής η χρησιμοθηρική αντίληψη για την ιστορική γνώση που διαμορφωνόταν την εποχή του Διαφωτισμού²⁰. Παρουσιάζονταν η εξέλιξη της ιστορικής επιστήμης από την αρχαιότητα με τους συγγραφείς των οποίων τα συγγράμματα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως υπόδειγμα ιστορικής τέχνης²¹. Το σχήμα που προβαλλόταν ήταν το εξής: «Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι επραγματεύθησαν την ιστορία δαιμονίως. Η αλεξανδρινή σχολή έδωσε τέλος εις αυτήν την ελευθέραν πραγματείαν αυτής γεννήσασα το δυστυχέστατον σύστημα των χρονογράφων, το οποίον

Λ.Ε. 8 (1818), σ. 205: «... την Ιστορίαν, ης απούσης, ο άνθρωπος μένει ως εν σημείον ασύνδετον χωρίς να έχει αναφοράν τινά με το παρελθόν».

20. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, σ. 84-85.

21. Λ.Ε. 3 (1813), σ. 12-16 και 33-40. Κατά τον 8ο αι. μ.Χ. σημαντικός υπήρξε ο Βέδας, Αγγλοσάξονας μοναχός, από τον οποίο άρχισε και η εποχή που οι μοναχοί συνέγραφαν στα κελιά τους την ιστορία του κόσμου, ενώ ανάλογα προς το παράδειγμα του Ορόσιου και του Βέδα έγραψαν και οι χρονογράφοι του Μεσαίωνα, οι οποίοι σκόπιμα παρουσίαζαν την πτώση του ανθρώπου και παρέβλεπαν την πρόοδο του ανθρωπίνου νου και τη δημιουργία της πολιτικής κοινωνίας. Η άθλια κατάσταση της μελέτης της καθολικής ιστορίας μεταβλήθηκε τον 15ο αι. όταν ο μοναχός Ρολεβίγκος Δελαίρος (Rolewink de Laer) το 1480 έγραψε μια επιτομή της καθολικής ιστορίας αποκαθαμένης από προλήψεις και μύθους παλαιότερων. Η ανακάλυψη της Αμερικής και η προθυμία των μορφωμένων του 16ου αι. να αναγάγουν τα νέα θρησκευτικά δόγματα σε παλαιότερα προκάλεσε συγκρούσεις, αλλά ωφέλησε τις επιστήμες και την ιστορία. Η παρουσίαση της εξέλιξης της ιστορικής επιστήμης εξέφραζε την τάση αποδέσμευσης των ιστορικών από τη βιβλική ιστορία ενώ επέκρινε το σχήμα καταγωγής των ευρωπαϊκών λαών από τους Ρωμαίους. Ο Καρίων (Carion) και ο Μελάγχθων (Melanchthon) έγραψαν με βάση τις θρησκευτικές και ιστορικές θεωρίες της Μεταρρύθμισης, και υπέταξαν την ιστορία στην «ιερά και εξωτερική φιλολογία». Χαρακτηριζόταν ως «ψευδής δόξα» η άποψη της ιστοριογραφίας του 16ου αι. ότι η γερμανική μοναρχία ήταν συνέχεια της ρωμαϊκής. Διαφοροποίηση στην οπτική αυτή επήλθε τον 17ο αι. με το έργο του Ιησούτη Πεταύιου και το σύγγραμμά του *Εφημερίς των Χρόνων* και με το έργο του Μαθθία *Theatrum historicum theoretico-practicum*. Ο πρώτος «άναψε τη λαμπάδα της ιστορικής κριτικής» για την επιλογή των ιστορικών γεγονότων που θα προβληθούν και ο δεύτερος έστρεψε την προσοχή του στην πολιτική, ηθική και οικονομία. Ο Πουφφενδόρφιος (Buffendorf) θεώρησε τα γεγονότα των νεότερων «πολιτειών» σημαντικότερα των αρχαίων, ο Άσιος (Hase) στο σύγγραμμά του *Historiae universalis politicae ideae* κατέδειξε την ανάγκη να συνδυαστεί η ιστορία με τη χρονολογία και τη γεωγραφία, ο Βοσσυέτος (Bossuet) στόλισε το ιστορικό ύφος.

διήρκεσε μέχρι της υπό Λούθηρου διορθώσεως της θρησκείας κατά τον 16ο αι. εξ ου ανεφύη το σύστημα των τεσσάρων μοναρχιών, έως ου επί της 18ης εκατονταετηρίδος το πνεύμα των Άγγλων, Γάλλων και Γερμανών έκλεξε πάλιν τον δρόμον των Ελλήνων»²². Και συνέχιζε με την απαρίθμηση νεότερων σημαντικών ευρωπαϊών ιστορικών και των έργων τους. Η παρουσίαση της ιστορίας της ιστοριογραφίας με την παράλληλη εξέταση του ιστορικού πλαισίου όπου εγγραφόταν το ιστοριογραφικό κείμενο έθετε και τα ιδεολογικά διακυβεύματα της κοινότητας των ιστορικών ώστε να εστιάζει το ενδιαφέρον και στον ρόλο της ιστορικής γνώσης σε κάθε κοινωνία και εποχή. Η παρουσίαση του Λόγιου Ερμή ωστόσο προέκτεινε το σχήμα και στους ιστορικούς του Βυζαντίου για να φτάσει ως την σύγχρονή του εποχή²³. Μέσα από τα κείμενα αυτά δημιουργούνται υποδοχές για την

22. Λ.Ε. 3 (1813), σ. 36· Λ.Ε. 10 (1820), σ. 112. Σε κείμενο μεταφρασμένο από τον Αν. Πολυζωΐδη σημειωνόταν η άποψη του Herder ότι «Η φιλοσοφία της Ιστορίας τέλος πάντων ανήκει διόλου εις την Ελλάδα, επειδή κυρίως οι Έλληνες μόνον έχουν ιστορίαν· οι Ανατολικοί έχουν μόνον γενεαλογιών πίνακας ή μύθους, οι Βόρειοι έχουν μόνον παραδόσεις, άλλα δε έθνη άσματα. Οι δε Έλληνες εκ παραδόσεων, ασμάτων, μύθων και γενεαλογικών πινάκων εσχμάτισαν εφεξής το υγιές της ιστορίας σώμα, το οποίον καθ' όλα τα μέλη ζη». Στο Λ.Ε. 6 (1816), σ. 401 επίσης αποτιόταν φόρος τιμής στον Herder λόγω του ενδιαφέροντος που καλλιέργησε για τα δημοτικά τραγούδια.

23. Λ.Ε. 1 (1811), σ. 354· Λ.Ε. 2 (1812), σ. 260-261· Λ.Ε. 3 (1813), σ. 55-58· Λ.Ε. 10 (1820), σ. 192-201 και 569-570. Στα άρθρα γινόταν αναφορά στο πρώτο δημιούργημα της νέας οπτικής της ιστορίας, το έργο *A universal History from the earliest Account of time to the present*, συλλογικό έργο των Γεωργίου Σάλη (G. Sale), Ιωάννη Σβίντων (J. Swinton) και Αρχιβάλδου Βουήρου (A. Bower) (Λονδίνο 1736), στο έργο των Β. Γουθρή (Will Guthrie) και Ι. Γράυ (J. Gray), *A General History of the World*, σε δύο ακόμη συγγράμματα «γεννήματα της αγχίνουας και της φιλοκαλίας» Γάλλων συγγραφέων, του Γογυέτου (Goguet), *De l'Origine des loix, des arts et des sciences*, και του «σοφού» Μοντεσκιού (Montesquieu) *De l'esprit des loix*, στα έργα καθολικής ιστορίας του Γάλλου Ρολλίνου (Rollin), του Βολταίρου (Voltaire) και του Κονδιλλάκη (Condillac), στα αξιόλογα έργα των Γερμανών, όπως ήταν ο Γαττέρος (Gatterer), ο Σλεζέρος (Schlozer), ο Ερένιος (Heeren), ο Εϊχόρνιος (Eichhorn), ο Ρεμέρος (Remer), λόγω της επιμέλειας, της πολυμάθειας και της βαθύνοιάς τους, στο κορυφαίο σύγγραμμα *Ιδέαι περί της φιλοσοφίας της ιστορίας της ανθρωπότητος*, του Ερδέρου (Johann Gottfried Herder) (Ρίγα, 1785-1791). Το περιοδικό επαινούσε ιδιαίτερα το έργο του Herder. Άλλοι σημαντικοί ιστορικοί ήταν ο Φεργυσών (Ferguson), ο Όμης (Home), ο Κονδορσέτης (Condorcet), ο Ισελίνος (I-

ένταξη της μακεδονικής και βυζαντινής περιόδου στην ιστορία του ελληνικού έθνους και διακρίνεται η νεωτερική τάση για συγγραφή έργων κοσμικής ιστορίας. Μετά τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους (αρχές της δεκαετίας του 1840) δραστηριοποιήθηκε μια «γενιά» ιστοριογράφων και ιστοριοδιφών με κορυφαίους εκπροσώπους τους Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο και Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο με βασικό στόχο της επιχειρηματολογίας τους την ανάδειξη της κυρίαρχης παρουσίας του ελληνικού έθνους / πνεύματος / πολιτισμού από την αρχαιότητα ως την εποχή τους, κυρίως δε κατά τη βυζαντινή περίοδο²⁴.

selin), ο Ζιμμερμάνος (Zimmermann), ο Μείνερσιος (Meiners) που συνέγραφαν ανάλογα με τον Herder, αλλά δεν μπορούσαν να παραβληθούν με αυτόν. Πλέον και οι Έλληνες άρχιζαν να γράφουν σημαντικά έργα καθολικής ιστορίας, σύμφωνα με το περιοδικό. Από την παρουσίαση αυτή διαφαίνεται ποια ιστορικά έργα και ποιους ιστορικούς θεωρούσαν σημαντικούς. Επίσης το περιοδικό σημείωνε ότι αξιόλογα έργα ιστορίας στο αντίστοιχο πνεύμα συγγράφονταν πλέον και από Έλληνες μελετητές στα οποία διαφαινόταν το βάθος της ιστορίας των Ελλήνων σε τοπικές ιστορίες, όπως το έργο του Ανδρέα Μουστοξύδη *Ιστορία της Κέρκυρας από των Ηρωικών χρόνων μέχρι του ΔΠ αιώνας* (Λ.Ε. 2 (1812), σ. 42-48 και 54-59), του Αλέξανδρου Βασιλείου *Ιστορία των μεγάλων ανδρών της αρχαιότητας* (Λ.Ε. 2 (1812), σ. 72) και του κύπριου αρχιμανδρίτη Κυπριανού *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου* (Λ.Ε. 2 (1812), σ. 80-82).

Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, σ. 83-124 για την διάπλαση της νεοελληνικής ιστορικής συνείδησης. Η ιστορική συνείδηση των Νεοελλήνων διαμορφώθηκε μέσα από αντίστοιχα ευρωπαϊκά ρεύματα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν υποδοχές αντίστοιχες για αυτά. Χαρακτηριστική ήταν η σημασία που αποδιδόταν στο έργο του Fenelon, *Τύχαι Τηλεμάχου*. Το βιβλίο συνέβαλε στη γνωριμία με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και πρόβαλε μερικές από τις βασικές ιδέες της διαφωτισμένης πολιτικής σκέψης. Το έργο του Charles Rollin, *Παλαιά ιστορία*, εξοικείωσε τους Έλληνες με το αρχαίο παρελθόν τους και εξέφρασε την υπό διαμόρφωση σκέψη συνέχειας των νεότερων Ελλήνων με τους αρχαίους.

24. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα⁸ 1987, σ. 264-265. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα: προοπτικές από τον ελληνικό 19ο αι.» στο Δημήτριος Τσαούσης (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αι.*, Αθήνα 1984, σ. 23-38. «Η δεκαετία του 1850 αποτελούσε περίοδο κορύφωσης της μαχητικής έκφρασης του εθνικισμού, που συμβάδιζε με τις θρησκευτικές πραγματικότητες. [...] Η αποκατάσταση του Βυζαντίου [...] αποτέλεσε θεωρητική βάση ιδεολογικού συγκερασμού, που βρίσκεται στο θεμέλιο της νεοελληνικής συνείδησης και εκφράζεται με τον όρο ελληνοχριστιαν-

Η παρουσίαση του περιοδικού για το αντικείμενο μελέτης και το εύρος της ιστορίας είναι αποκαλυπτική. Θεωρούσε ότι η σπουδή της ιστορίας του αρχαίου κόσμου έπρεπε να διαλαμβάνει και την Αρχαιολογία «ήτις παρίσται εις ημάς την εικόνα του κοινού, του πολιτικού, και οικιακού βίου των Ελλήνων». Επειδή όμως το πνεύμα ενός έθνους αποδεικνυόταν μέσα από την δεξιότητα και τα επιτεύγματά του το τρίτο μέρος της θεωρητικής σπουδής και ενασχόλησης με την αρχαιότητα θα έπρεπε να είναι «η Ποιητική σφαίρα της αρχαιότητος, δηλαδή η Μυθολογία, η Πλαστική, η Ζωγραφική, η Αρχιτεκτονική και η Ποίησης». Το πνεύμα κάθε έθνους αναζητούσε την απόκτηση των γνώσεων για τα θεϊκά αλλά και τα ανθρώπινα πράγματα (δικαιώματα και υποχρεώσεις προς τους ξένους αλλά και τους ομοεθνείς) και έτσι προέκυπτε ότι «το τέταρτον μέρος της θεωρητικής σπουδής του παλαιού κόσμου είναι η επιστημονική και φιλοσοφική σφαίρα της Αρχαιότητος». Η μελέτη αυτή είχε και πρακτική αξία εφόσον η ελληνική αρχαιότητα είχε άμεση σχέση με την παιδεία των σημερινών «πεφωτισμένων εθνών». Συνεπώς η πρακτική σπουδή της Φιλολογίας, η γνώση των Τεχνών και των Επιστημών της αρχαιότητας οδηγούσαν στη γενική και ελεύθερη παιδεία του ανθρώπου που ήταν η Ποίηση και η Φιλοσοφία, επειδή «χωρίς τούτων αι λοιπαί γνώσεις εισί νεκραί, τυφλαί, και μηχανικάί». Μεταξύ της Ποιητικής και της Φιλοσοφίας τοποθετούνταν η Ρητορική και η Ιστορία. Το πνεύμα φανερωνόταν πρώτα μέσα από τον Λόγο και το άμεσο δημιούργημά του τη «Διάλεκτο», ως έκφραση των νοημάτων και ιδεών. Αφού η καλλιέργεια της γλώσσας έπρεπε να είναι ανάλογη με την καλλιέργεια του πνεύματος ενός έθνους το δεύτερο μέρος της πρακτικής σπουδής του αρχαίου κόσμου ήταν η γνώση των αρχαίων γλωσσών γιατί η σπουδή τους συνδεόταν με την Ερμηνευτική, τη Γραμματική και την Κριτική²⁵.

Σειρά άρθρων υπό τον γενικό τίτλο «Αρχαιολογία» ή «Ανακάλυψις» αναφέρονταν σε επιγραφές που βρίσκονταν διάσπαρτες σε σημεία του ση-

---

νικός [...] προσπαθεί να συνδυάσει την αρχαιοελληνική κληρονομιά που λάτρεψε ο Διαφωτισμός με την κληρονομιά του βυζαντινού χριστιανισμού και το μεγαλείο της μεσαιωνικής αυτοκρατορίας [...]. Το αίτημα ενότητας [...] στην ιστορία πήρε την πληρέστερη του μορφή στην ιστορική σύνθεση του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου [...].

25. Α.Ε. 1 (1811), σ. 346-353.

μερινού ελλαδικού χώρου αλλά και σε άλλες περιοχές και χώρες²⁶. Ανακοινωνόταν για παράδειγμα ότι στον ναό του Δία στην Αίγινα βρέθηκαν 18 μαρμάρινα αγάλματα με εικόνες ηρώων του Τρωικού πολέμου καθώς και πολλά άλλα αξιόλογα ευρήματα, και ότι ο Γάλλος πρόξενος Fauvel έσπευσε άμεσα για να εξετάσει τα ευρήματα, τα οποία μεταφέρθηκαν από τους Γερμανούς στη Ζάκυνθο. Πωλούνταν έναντι δέκα χιλιάδων φλωρίων και εκφραζόταν η ευχή να καταβάλουν οι Ζακύνθιοι το ποσόν για να μην στερηθεί η Ελλάδα τέτοια αξιόλογα λείψανα της αρχαιότητας²⁷. Αλλού συμβούλευε «Έκαστος αρχιερεύς περιερχόμενος την επαρχίαν αυτού, ας μην παραβλέπει τα ερείπια παλαιών πόλεων, ας μην θεωρεί τας σωζομένας επιγραφάς ή τα παλαιά νομίσματα ή τα εσπαραγμένα αγάλματα απλώς και απεριέργως· αλλ' ας τα συνάζει, ας τα περιποιείται και ας τα φυλάττει εις το ταμείον αυτού ως αφοσιωμένα πράγματα της αρχαιότητος και τεκμήρια της ποτέ λαμπρότητος του γένους· η τοιαύτη έρευνα ας γίνεται και εις τα παλαιά χειρόγραφα βιβλία τα οποία είναι η μόνη κληρονομιά από των προγόνων μας!»²⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Έλληνες διεκδικούσαν αυτό που θεωρούσαν πατρογονική κληρονομιά και πίστευαν ότι τους ανήκει και αποδύθηκαν σε μια προσπάθεια προστασίας των αρχαιοτήτων²⁹.

26. Λ.Ε. 1 (1811), σ. 201-202. Ανακάλυψη επιγραφής που βρέθηκε σε μοναστήρι κοντά στη Σιάτιστα με αρχαία ελληνική επιγραφή. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 46-48. Επιτύμβιο επίγραμμα από την Κέρκυρα, Λ.Ε. 2 (1812), σ. 48. Επιγραφή στα αρχαία ελληνικά από τη Μεσημβρία του Εύξεινου Πόντου. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 72. Ανακάλυψη αγαλμάτων με ελληνική επιγραφή στη νήσο Ταμάν απέναντι από την Ταυρική χερσόνησο. Λ.Ε. 2 (1812) σ. 186-190. Αρχαίες ελληνικές επιγραφές από την Έφεσο. Λ.Ε. 3 (1813), σ. 63-64. Μαρμάρινη επιγραφή στην Πέργαμο. Λ.Ε. 3 (1813), β' περίοδος, σ. 111-114. Επιγραφές στην ελληνική γλώσσα από την περιοχή της Αδριανουπόλεως. Λ.Ε. 3 (1813), β' περίοδος, σ. 259-264. Εξήγηση μιας αρχαίας ελληνικής επιγραφής που βρέθηκε στο Aix της Provence στη Γαλλία. Λ.Ε. 4-5 (1814), σ. 124-125. Επιγραφή από ένα χωριό κοντά στη Σμύρνη και άλλη από την Ικαρία. Λ.Ε. 6 (1816), σ. 293-294. Ανακάλυψη αρχαίου θεάτρου στη νήσο Μήλο. Λ.Ε. 7 (1817), σ. 106-112. Επιγραφές επιτύμβιες από τη Σάμο, την Ακυλγία κ.α. Λ.Ε. 8 (1818), σ. 236-238 και 495-497. Επιγραφές από την Κέα. Λ.Ε. 9 (1819), σ. 48-57. Επιγραφές από τη νήσο Κέα και από τον Βόσπορο.

27. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 38-39.

28. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 340-341.

29. Λ.Ε. 7 (1817), σ. 547-548. Αγγελία για την επίσκεψη γερμανού αρχαιολόγου κομίζοντα επιστολή της Ακαδημίας με την οποία συστήνεται στις κατά τόπους

Το περιοδικό ανακοίνωσε το 1814 την ίδρυση της Φιλομούσου Εταιρείας των Αθηνών με σκοπό και την οικονομική ενίσχυση της προσπάθειας για ανακαλύψεις αρχαιοτήτων και τη συλλογή επιγραφών, αγγαμάτων, σκευών και γενικά κάθε χρήσιμου αντικειμένου, ώστε να συγκεντρωθούν και να διαφυλαχθούν σε Μουσείο «προς θέαν των περί ταύτα εραστών», ενώ παράλληλα εκλεγμένο μέλος της εταιρείας με ειδικές γνώσεις στην Αρχαιολογία θα συνόδευε τους περιηγητές στα αρχαία μνημεία για να προσφέρει «κάθε ενδεχόμενη υπηρεγία και περιποίηση»³⁰. Επίσης αναφερόταν ότι οι Άγγλοι αγαπούσαν τα αρχαία και στα σχολεία οι μαθητές διδάσκονταν και αποστήθιζαν αρχαίους Έλληνες και Ρωμαίους ποιητές. Έργα σύγχρονων περιηγητών για την Ελλάδα γνώριζαν μεγάλη διάδοση στην Αγγλία. Οι αναγνώστες του *Λογίου Ερμή* άξιζε να διαβάσουν τα ποιήματα του λόρδου Βύρωνος, και το έργο του Holland *Περιήγησις των Ιονικών Νήσων, της Αλβανίας, Θεσσαλίας, Μακεδονίας* κτλ. ώστε να αντλήσουν σημαντικές πληροφορίες για την Ελλάδα και για τη διαμάχη σχετικά με τα μάρμαρα που ο λόρδος Έλγιν μετέφερε στην Αγγλία³¹.

αρχές να συνδράμουν το έργο του. «Ο [...] μάλιστα πεπαιδευμένος νεανίας [...] περιήγησιν των της Ελλάδος και της Ασίας τόπων ποιήσασθαι θέλων, δέεται προς το επιχείρημα τούτο της βοήθειας και ευνοίας του φιλανθρώπου και φιλομαθούς των σήμερον Ελλήνων έθνους. Η Ακαδημία εγνωκυία ότι τα παρ' αυτού παρατηρηθησόμενα και ανευρεθησόμενα ήν ποτέ εν βιβλίοις εκδοθή, αποβήσεται εις τε αύξησιν της σοφίας και των μαθήσεων και εις μεγίστην των Ελλήνων δόξαν [...] και συμπράττητε εις τε ζήτησιν παλαιών επιγραμμάτων και ατιναδήποτε κεκρυμμένα έτι κείται της αρχαίας των Ελλήνων ευδαιμονίας λείψανα και μνημεία».

30. *Λ.Ε.* 4-5 (1814), σ. 97-103· *Λ.Ε.* 9 (1819), σ. 708-714. Αναφορά με επαινετικό τόνο στη δημιουργία ιδιωτικής συλλογής «Αρχαιολογικού Ταμείου» από τον Ζ. Π. Ζωσιμά.

31. *Λ.Ε.* 8 (1818), σ. 65-71. Αναφορικά με τον λόρδο Έλγιν εκφραζόταν τόσο η άποψη που αντιτίθετο στη μεταφορά των μαρμάρων στη Βρετανία αλλά και η άποψη του ίδιου που υποστήριζε ότι τα αγόρασε προκειμένου να τα σώσει από τη βέβαιη καταστροφή που προκαλούσαν οι Τούρκοι. Η ανάπτυξη της αρχαιολογίας ως επιστήμης ήταν συνυφασμένη με την ανάδυση των εθνών – κρατών και συχνά χρησιμοποιήθηκε πολιτικά από τον εθνισμό, ο οποίος επηρέαζε το είδος των ερωτημάτων που έθετε η αρχαιολογική έρευνα στα τεκμήρια και τις απαντήσεις που λάμβανε. Τον 19ο αι. η αρχαιολογία γινόταν κατανοητή μέσα από την παράλληλη διαμόρφωση της εθνικής ιστορίας, που στόχευε στη νομιμοποίηση της ύπαρξης του έθνους και επομένως του δικαιώματός του να αποτελέσει ανεξάρτητο κράτος.

Υπό τον ίδιο τίτλο «Αρχαιολογία» παρουσιάζονταν κείμενα που αποσκοπούσαν στη γενικότερη ενημέρωση για τον πολιτισμό, τα έθιμα, τις τελετές και τη ζωή των αρχαίων Ελλήνων, όπως για παράδειγμα, πληροφορίες για τους Ολυμπιακούς Αγώνες³², τα Πύθια (Πύθιοι Αγώνες)³³, τα Νέμεα (Νέμειοι Αγώνες)³⁴, τα Ίσθμια³⁵, τον τρόπο διαίρεσης ημέρας και νύχτας των αρχαίων Ελλήνων³⁶, τις αρχαίες ονομασίες των πλανητών³⁷, τους μιμικούς χορούς των παλαιών (ενν. αρχαίων λαών)³⁸, τα μαντεία και την μαντική τέχνη³⁹. Τα κείμενα εξέφραζαν μια νέα αντίληψη για την ιστορι-

Και στην ελληνική περίπτωση οι αρχαιολογικές έρευνες και μελέτες συνδυάζονταν με τις διεργασίες διαμόρφωσης του ελληνικού εθνικισμού, και ειδικότερα τη στήριξη της εθνικής εδαφικότητας, τη σύνδεσή της με το παρελθόν και την ιστορική νομιμοποίηση ποικίλων διεκδικήσεων και συνδέονταν με την ανάδυση της νεωτερικότητας. Οι μορφωμένες ελληνικές ελίτ στράφηκαν με ενδιαφέρον προς τις αρχαιότητες τις οποίες θεωρούσαν μέρος της αρχαιοελληνικής προγονικής κληροδοσίας. Οι Έλληνες της διασποράς αλλά και του υπό οθωμανική κατάκτηση ελλαδικού χώρου αντιλαμβάνονταν τη συμβολική αξία των αρχαίων μνημείων ως μια διεθνώς αναγνωρισμένη εθνική παρακαταθήκη που θεμελιώνει συνέχειες στον χώρο και τεκμηριώνει την ανωτερότητα των προγόνων. Οι Έλληνες μέσω του περιοδικού καλούνταν να εντοπίσουν και να προστατεύσουν τις αρχαιότητες. Philip L. Kohl & Clare Fawcett, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge 1995, σ. 3-18· Timothy Kaiser, «Archaeology and ideology in southeast Europe», στο *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge 1995, σ. 99-119· Γιώργος Τόλιας, «Η ελληνική αρχαιολογία. Οι αρχαιότητες στο προσκήνιο», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 2, Αθήνα 2003, σ. 157-178· Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, σ. 92-94· Νίκος Ε. Καραπιδάκης, «Η ιστορία των δυτικών κυριαρχιών: η παρέκκλιση από την κοινωνική ιστορία στην εθνική. Η διάσταση μεταξύ των στοχαστών και των ιστοριογράφων της κατάκτησης», στο *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*, τ. Β', Αθήνα 2004, σ. 573.

32. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 261-265, 321-325.

33. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 325-336.

34. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 344-346.

35. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 346-349.

36. Λ.Ε. 2 (1812), σ. 365-368· Λ.Ε. 3 (1813), β' περίοδος, σ. 45-51.

37. Λ.Ε. 10 (1820), σ. 403-411. Άρθρο του Gognet για τα αρχαία ονόματα των πλανητών.

38. Λ.Ε. 3 (1813), σ. 29-30.

39. Λ.Ε. 6 (1816), σ. 336-340, 379-385· Λ.Ε. 7 (1817), σ. 58-65.

κή γνώση καθώς εξοικειώναν το αναγνωστικό κοινό με τον τρόπο ζωής και τον πολιτισμό των αρχαίων ελληνικών πόλεων και κυρίως με τους θεσμούς (κοινωνικούς και πολιτειακούς) που συνέβαλαν στο αθηναϊκό μεγαλείο. Η νέα προσέγγιση της μελέτης του παρελθόντος είχε ως κύριο άξονα τον πολιτισμό⁴⁰. Ένα ακόμη στοιχείο πολιτιστικό που άρχισε να προβάλλεται στο πλαίσιο της νεωτερικότητας ήταν και η τέχνη και ειδικά το θέατρο, ως εξαιρετικό μέσο παιδείας, συνδεδεμένο με την αρχαιότητα και εντασσόμενο στην αισθητική παράδοση των Ελλήνων⁴¹.

Το περιοδικό παρουσίασε επίσης μία ενότητα θεμάτων που αφορούσαν στην *εθνική εποποιία* (πολέμους, ήρωες του έθνους - ανώνυμους και επώνυμους - θρησκευτικούς ήρωες, εθνομάρτυρες)⁴². Αναφέρθηκε στα ηρωικά εγχειρήματα και κατορθώματα των «Ελληνικών λαών», όπως στην Αργοναυτική εκστρατεία, στον πόλεμο των Επτά ηρώων εναντίον της Θήβας και στον Τρωικό Πόλεμο που ήταν «ο κοινός όλων των Ελλήνων κατά της Τρωάδας πόλεμος»⁴³, και κυρίως στους Περσικούς Πολέμους μία πολεμική σύρραξη, η οποία αναδρομικά αποκτούσε εθνικό περιεχόμενο επειδή διαμόρφωνε την αίσθηση μιας διαχρονικής εξωτερικής απειλής από την ανατολή (περιοχή ταυτισμένη με τον δεσποτισμό). Οι Περσικοί πόλεμοι προβάλλονταν ως οι πρώτοι κοινοί αγώνες των Ελλήνων⁴⁴ γιατί τότε δημιουρ-

40. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, σ. 100-101.

41. Α.Ε. 8 (1818), σ. 194-196 και 575-582. «Εν από τα φωτίζοντα τον νουν και αγαθύνοντα την καρδίαν μέσα είναι αναμφιβόλως και το θέατρον· δια τούτο το επεμελήθησαν άκρως οι προπάτορές μας, και τα νυν πεφωτισμένα έθνη της Ευρώπης το καλλιεργούν απαύστως, ως ουσιώδες μέσο και της παιδείας και της αρετής [...]». Παραστάσεις έργων λάμβαναν χώρα ελληνικές παροικίες π.χ. στην Οδησό με έργα αρχαιόθεμα (βίος του Θεμιστοκλή και του Δημοσθένη) ή μεταφρασμένες αρχαίες ελληνικές τραγωδίες.

42. Λέκκας, *Το παιχνίδι*, σ. 125-149.

43. Α.Ε. 1 (1811), σ. 400-403. Συγκεκριμένα το περιοδικό ονόμαζε αυτούς τους πολέμους «εθνικά επιχειρήματα» που διέγειραν τις ψυχές του λαού και ενθουσίασαν τους ποιητές ώστε να τους υμνήσουν δημιουργώντας έτσι την επική ποίηση.

44. Α.Ε. 3 (1813), β' περίοδος, σ. 11-16. Το άρθρο ήταν μετάφραση «Εκ των ιδεών περί πολιτικής» του Heeren τ. 3, «Εις την εκατονταετηρίδα η οποία προηγέθη των περσικών πολέμων [...] η λοιπή Ελλάς (ενν. εκτός από τις πόλεις της Ιωνίας που βρισκονταν υπό τον περσικό ζυγό) ηύξησε πολύ και επρόκοψεν επί το κρείττον. Παντού χωρίς εξαίρεση υπερίσχυσεν η ελευθερία [...] Πλην έλειπεν ακόμη εις την Ελλάδα μέγα τι και κοινόν συμφέρον το οποίον ηδύνατο να ενώσει το

γήθηκε η ιδέα μιας γενικής συμμαχίας εναντίον των Περσών, με πρωταγωνιστές τους Αθηναίους. Στόχος του κειμένου ήταν η ανάδειξη των αποτελεσμάτων των «λαμπρών εκείνων ημερών». Μία μικρή χώρα αντιμετώπισε όλη την Ασία, και έσωσε όχι μόνο την ελευθερία της, «το τιμιώτατον πράγμα», και την ανεξαρτησία της αλλά συνέχισε με επιθετικό πόλεμο. Οι Έλληνες μετά τον «ένδοξον τούτον πόλεμον ίσταντο μεταξύ των άλλων εθνών ως λαμπροί φωστήρες». Άνθισαν τα γράμματα, οι τέχνες και οι επιστήμες. Η μοναδική αυτή αναφορά σε πολεμικό γεγονός πρέπει να σχετιστεί με την ιδέα της ελευθερίας και τη διαμόρφωση της δημοκρατίας, τον αγώνα ενάντια στον ασιατικό δεσποτισμό που παραλληλιζόταν, χωρίς ωστόσο να αναφέρεται, με την οθωμανική κυριαρχία.

Στο εύρος που κάλυπτε η επιστήμη της ιστορίας εντασσόταν και η γνώση της γεωγραφίας. Το ενδιαφέρον για την αρχαία γεωγραφία φαίνεται και από την παρουσίαση εκδόσεων γεωγραφικών κειμένων⁴⁵ και τη διεξοδική ανάλυση της εικόνας του κόσμου που είχαν οι άνθρωποι στην εποχή του Ομήρου⁴⁶. Η χαρτογραφική απεικόνιση δημιουργούσε μια γεωγραφική συνείδηση που ξεπερνούσε τα στενά όρια της τοπικότητας. Η Γεωγρα-

---

έθνος εις εν σώμα. [...] Τοιούτον το συμφέρον εγέννησαν οι κατά των Περσών πόλεμοι· αν και μήτε δι' αυτών δεν συνέστη καθολικός δεσμός των Ελλήνων όλη η μετέπειτα κατάστασις της Ελλάδος, αι εξωτερικαί και εσωτερικαί σχέσεις αυτής προσδιωρίσθησαν υπό των πολέμων εκείνων όθεν και δεν αμαρτάνει τις λέγων ότι δι' αυτών απέκτησεν η Ελλάς όλην την μετά ταύτα πολιτικήν αυτής δύναμιν [...] ματαιίως ήθελε τις ζητήσει εις όλην την ιστορίαν του κόσμου όμοιον τι θέαμα».

45 Α.Ε. 4-5 (1814), σ. 75-77. Ελλάδος περιήγησις, του Παυσανία, με χρονολογία της ελληνικής ιστορίας και βιογραφικά συγγραφέων και καλλιτεχνών από τον Clavier. Α.Ε. 6 (1816), σ. 124-127. «Η γεωγραφία είναι των ωφελιμοτάτων και αναγκαιοτάτων επιστημών εις κάθε ανθρώπου κλάσιν [...] η πρόοδος της είναι συνδεδεμένη με των λοιπών επιστημών, τεχνών και της φιλοσοφίας τας προόδους». Α.Ε. 7 (1817), σ. 145-149 και Α.Ε. 9 (1819), σ. 874-876. Ο Νέος Ανάχαρσις του Ιωάννη Βαρθελόμευ (ή Αβά Βαρθολομαίου), στην ελληνική. Α.Ε. 7 (1817), σ. 406-411. Έκδοση του Ανάχαρση. Α.Ε. 7 (1817), σ. 261-264. Γεωγραφικά του Στράβωνα από τον Α. Κοραή. Α.Ε. 9 (1819), σ. 354-355. Παλαιά Γεωγραφία από τον Κ. Κούμα. Α.Ε. 10 (1820), σ. 261-262. Προκήρυξη έκδοσης βιβλίου γεωγραφίας σε δύο τόμους. Α.Ε. 10 (1820), σ. 595-599. Έκθεση των περιεχομένων του Νέου Αναχάρσιδος και σχόλια για τη μετάφρασή του στην «κοινή ελληνική διάλεκτο».

46. Α.Ε. 3 (1813), σ. 6-11 Το κείμενο συνοδεύεται με χάρτη του ομηρικού κόσμου.

φία, κατά τον Λόγιο Ερμή, έπρεπε να μελετάται μαζί με την Ιστορία διότι «η θέσις του μέρους της γης, το κλίμα, κτλ. μετά του πολιτικού και επιστημονικού χαρακτήρος ενός έθνους εισί πάντοτε αναγκαίως ηνωμένα»⁴⁷. Η γεωγραφική ανασύνδεση του χώρου του νεότερου ελληνισμού με εκείνον της Αρχαιότητας υπήρξε ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της εθνικής συνείδησης που αναπτύχθηκε στις αρχές του 19ου αι. Η καλύτερη διατύπωση αυτής της ιδιαιτερότητας της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης προέρχεται από τον Αδ. Κοραή, ο οποίος είχε αποδεχθεί τη θεωρία του κλίματος όπως διατυπώθηκε από τον Ιπποκράτη⁴⁸.

Δεν έλειψαν και νεότερες γεωγραφικές αναζητήσεις με πληροφορίες για τη σύγχρονη εποχή όπως του Κ. Οικονόμου που έγραψε διατριβή για τη Σμύρνη, διαπραγματευόμενος την ιστορία της πόλης από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη του συγγραφέα εποχή⁴⁹. Σειρά άρθρων υπό τον τίτλο «Γεωγραφία» αναφερόταν σε μια «χρονολογική επιθεωρία αξιομνημόνευτων ανακαλύψεων της γήινης σφαίρας»⁵⁰. Αναφερόταν ότι οι Έλληνες «απέδι-

47. Λ.Ε. 1 (1811), σ. 349-350· Λ.Ε. 10 (1820), σ. 421-433· Λ.Ε. 11 (1821), σ. 79-80.

48. Λ.Ε. 3 (1813), β' περίοδος, σ. 5-6. «Η μεταβολή και των τεσσάρων καιρών του χρόνου έκαμε συνήθεις τους Έλληνας εις όλας τας αηδίας και εναντιότητας αυτών και ενέπνεε τοιουτοτρόπως εις τα ψυχάς τους διαφόρους εντυπώσεις και αισθήματα, τα οποία στερούνται οι κάτοικοι των μονότονων κλιμάτων [...]. Η εκ φύσεως αφορία της γης κατέσταινε αυτόν φιλόπονον και ούτως ηρέθιζε τον εφευρετικόν νουν [...]. Η παραθαλάσσιος της Ελλάδος θέσις και οι πολλοί της όρμοι και λιμένες, τους εκινούσαν εις τον πλούν και το εμπόριον, τα οποία συνήργησαν ανέκαθεν εις το να πολλαπλασιάσουν τας ιδέας των, και νέα συμφέροντα να γεννήσουν εις αυτούς». Λ.Ε. 7 (1817), σ. 469-482. Έκδοση του Ιπποκράτη, *Περί αέρων, υδάτων, τόπων, και του έργου του Γαληνού*.

49. Ο Κωνσταντίνος Οικονόμου ο εξ Οικονόμων (Τσαριτσάνη Θεσσαλίας 1780-Αθήνα 1857) ήταν Έλληνας λόγιος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Κ. Θ. Δημαράς, «Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων», στο Αλέξης Πολίτης (επιμ.), Κ.Θ. Δημαράς, *Σύμμικτα Α' Από την παιδεία στην λογοτεχνία*, Αθήνα 2000, σ. 159-161· Λ.Ε. 7 (1817), σ. 520-530, 549-567. Επίσης στο Λ.Ε. 11 (1821), σ. 62-64 σε άρθρο για τη «Γεωγραφία και ιστορία της περιοχής των Ζαγοριών» γίνονταν αναφορές και στον χαρακτήρα των κατοίκων. «[...] όποιος θέλει να γνωρίσει το ευτράπελον και φιλοπαίγμονα τρόπον και τον χαρακτήρα των παλαιών Ελλήνων, πρέπει ν' αναβή εις τα βουνά εκείνα».

50. Λ.Ε. 1 (1811), σ. 41-45· Λ.Ε. 2 (1812), σ. 241-243, 268-272. Η χρονολογική

δαν μεγάλας προόδους και εις την Γεωγραφίαν» και οι κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου συνέβαλαν στην εξέλιξη της γεωγραφίας κάτι που συνεχίστηκε και στα χρόνια των επιγόνων του. Οι γνώσεις όφειλαν να ξεπερνούν τα στενά όρια της ιδιαίτερης πατρίδας και να διευρύνονται⁵¹. Η έκταση του εδάφους που θεωρείτο Ελλάδα ήταν εξαιρετικά ευρεία και μάλλον περιελάμβανε όλες τις περιοχές όπου κατά την αρχαιότητα άκμασε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός και όσες περιοχές στη σύγχρονη των συγγραφέων εποχή κατοικούνταν από ελληνόφωνους πληθυσμούς⁵². Η γεωγραφία του Διαφωτισμού αποτελούσε φορέα ωρίμανσης της εθνικής ιδέας και παράδειγμα ιδεολογικού εκσυγχρονισμού, πεδίο έκφρασης μιας εκκοσμιευμένης συνείδησης του χώρου, που σταδιακά εξελισσόταν σε όχημα επαναστατικών ιδεών⁵³. Μέσα από την περιηγητική γραμματεία ειδικότερα εντοπί-

επισκόπηση των πιο σημαντικών ανακαλύψεων της γης παρουσιάστηκε σε συνέχειες, με θέματα ευρωπαϊκού ή παγκόσμιου ενδιαφέροντος, όπως η ανακάλυψη του θαλάσσιου δρόμου για την ανατολική Ινδία από τους Πορτογάλους (Λ.Ε. 3 (1813), β' περίοδος, σ. 149-157), ο Κουκ και οι ανακαλύψεις του (Λ.Ε. 3 (1813), α' περίοδος, σ. 49-55, 65-69), η έκδοση χάρτη της Πελοποννήσου από τον Barbie du Bocage (Λ.Ε. 6 (1816), σ. 110-111), ο Αρκτικός πόλος (Λ.Ε. 8 (1818), σ. 169-177, 232-236, 291-297), οι Γάλλοι στην Αμερική (Λ.Ε. 9 (1819), σ. 57-61), η Οδησός (Λ.Ε. 9 (1819), σ. 104-109), πολιτειακή εποπτεία της Ευρώπης κατά τας αρχάς του έτους 1819 (Λ.Ε. 9 (1819), σ.125-131).

51. Λ.Ε. 9 (1818), σ. 205. «[...] την Γεωγραφίαν, ης απούσης, ο άνθρωπος ήθελεν έχει ουδένα σύνδεσμον με τα λοιπά μέρη του κόσμου, και ήθελε νομίζει ότι εκτός της πατρίδος του άλλοι άνθρωποι δεν ευρίσκονται επί της Γης [...]».

52. Λ.Ε. 6 (1816), σ. 346-347: «Παντού συγκροτούνται εις τας πόλεις της Ευρωπαϊκής και Ασιατικής Ελλάδας εταιρείαι προς εξευγενισμόν του Γένους, και καλά σχολεία [...]». Λ.Ε. 4-5 (1814), σ. 6-7. Αναφορά στην ιστορία της πόλης της Εφέσου κατά την αρχαιότητα.

53. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, σ. 125-164· Γιώργος Τόλιας, «Χώρος και Ιστορία», στο Πασχάλης Κιτρομηλίδης και Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας* τ. Β', Αθήνα 2004, σ. 85· Λ.Ε. 2 (1812), σ. 340. Η Γεωγραφία στρεφόταν στα έργα των ανθρώπων και εξέφραζε τη συνείδηση της λαμπρότητας του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος. «Η Γεωγραφία δίδει νύξιν εις την έρευναν της Ιστορίας, η δε Ιστορία έπειτα διεγείρουσα την προσοχήν την φέρει εις μακρύτερας σκέψεις, και σκεπτόμενος ο άνθρωπος, βλέπει τας αιτίας των καταστροφών, ας υπέφερε κατά καιρούς η τάξις της Γεωγραφίας· τότε βλέπει διατί η Θράκη π.χ. εκλήθη Ρωμανία, και μετά ταύτα Ρούμιλη [...]». Και παρακάτω «Η πα-

ζεται η υποστασιοποίηση της «Νέας Αρχαίας Ελλάδας» ως μέρος του σύγχρονου κόσμου⁵⁴. Η έννοια του χώρου έπαιξε πρωταρχικό ρόλο στις διαδικασίες δημιουργίας της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης⁵⁵. Οι γεωγραφικές ενασχολήσεις συνέδραμαν στη συγκρότηση του εθνικού χώρου των Νέων Ελλήνων ενώ οι κοσμογραφικές και γεωγραφικές ιδέες συνέβαλαν στη συγκρότηση μιας νεωτερικής συνείδησης, με σημαντικά στοιχεία της αφενός την αποσύνδεση από τα στενά πλαίσια της τοπικότητας και αφετέρου τη διαμόρφωση ενός εθνικού χώρου με όχι ακόμη σαφώς καθορισμένα όρια⁵⁶.

Έκταση και οργάνωση του εθνικού χρόνου σε νοηματικές συνέχειες (βάθος εθνικής ιστορίας)

Η αφήγηση της εθνικής ιστορίας προϋποθέτει ότι οι διάφορες ψηφίδες (πολιτισμικά στοιχεία, γραμματεία, διανοούμενοι, επιτεύγματα κοκ.) διατάσσονταν σε νοηματικές συνέχειες. Διακρίνονταν οι εθνικές ρίζες, οι χρυσοί αιώνες, οι στιγμές παρακμής και πτώσης και το πεπρωμένο του έθνους. Στις εθνικές ρίζες εντάσσονται καταγωγικοί, γενεαλογικοί ή ιδρυτικοί μύθοι (καταγωγή από κοινούς προγόνους) με κυρίως πολιτισμικό περιεχόμενο. Δήλωναν την πολιτισμική ιδιοσυστασία του έθνους με στόχο την έκφραση της βούλησης του για αυθυπαρξία. Οι «χρυσοί αιώνες» νοηματοδοτούσαν την ιστορική πορεία, περιελάμβαναν ηρωικές πράξεις και πολιτισμικά επιτεύγματα που αποδείκνυαν τη μοναδικότητα του έθνους και στόχευαν πρωτίστως στη διαμόρφωση αισθήματος ανωτερότητας έναντι των

νιερότης (ενν. έναν ιεράρχη στο Ικόνιο) του και την επαρχίαν της Εφέσου περιερχόμενος ποτέ δεν έλειπεν από του να εξετάζει και να σημειώνει εκεί όσα σεβάσματα λείψανα της αρχαιότητος ήτοι του χρυσού εκείνου αιώνος των Ελλήνων ευρίσκωνται».

54. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, σ. 300-304 και Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, σ. 398-406 για το έργο του Barthelemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, Παρίσι 1788.

55. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, «Η φωτισμένη Ευρώπη», *Νέα Εστία* 51.591 (15-2-1952), σ. 225-230 και 51.592 (1-3-1952), σ. 306-311· Δημαράς, *Ιστορία*, σ. 130-139· Ρωξάνη Αργυροπούλου, *Νεοελληνικός Ηθικός και Πολιτικός Στοχασμός: Από το Διαφωτισμό στο Ρομαντισμό*, Θεσσαλονίκη 2003, κυρίως το κεφ. «Φιλοσοφία του Διαφωτισμού και ανάπτυξη της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης», σ. 16-41.

56. Πρβλ. Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα (1797).

άλλων εθνών καλλιεργώντας τη συλλογική υπερηφάνεια και αυτοπεποίθηση. Στον αντίποδα των «χρυσών αιώνων», το «εθνικό δράμα» – οι στιγμές παρακμής και πτώσης – τόνιζαν τις αδικίες, τις καταστροφές, που υπέστη το έθνος και άντεξε προκειμένου να διατηρήσει την αυτοτέλειά του. Ενίσχυαν τον διδακτικό χαρακτήρα της εθνικής αφήγησης. Οι χρυσοί αιώνες ήταν πηγές έμπνευσης και ελπίδας και συνέδεαν το νεότερο έθνος με το δικό του αναπαλλοτρίωτο παρελθόν, του οποίου εξιδανικεύονταν ορισμένα στοιχεία προκειμένου να ταιριάζουν περισσότερο στην κυρίαρχη ή επιδιωκόμενη ταυτότητα του στο παρόν. Κοινό στοιχείο ήταν ο διδακτισμός των χρυσών αιώνων που προκρίνονταν σε συνάφεια με το εκάστοτε παρόν. Το παρόν κρινόταν ζοφερό έναντι του ένδοξου παρελθόντος και λειτουργούσε μόνον ως συμπύκνωση του πραξολογικού ή δεοντολογικού προτάγματος της εθνικής ιδεολογίας που ήταν μήνυμα αναγέννησης και ανάκτησης της δόξας του παρελθόντος και το οποίο συνόψιζε την ιδεολογία του εθνικού πεπρωμένου⁵⁷.

Ο αρχέγονος, «πρώτος» άνθρωπος, σύμφωνα με το περιοδικό, τοποθετούνταν στα νότια της Ασίας μεταξύ Ευφράτη και Τίγρη ποταμού. Εκεί έγιναν και οι πρώτες προσπάθειες επιβίωσης και αναπτύχθηκε η γεωργία και η κτηνοτροφία⁵⁸. Πρώτη «εφεύρεσις» των ανθρώπων ήταν η «Διάλεκτος», που συνέβαλε στη σύσταση των πολιτικών κοινωνιών και στη δημιουργία νόμων. Μετά την Πυργοποιΐα και τον διασκορπισμό των πρώτων ανθρώπων σχηματίστηκαν διάφορες διάλεκτοι⁵⁹. Με τη Διάλεκτο δημιουργήθηκε και η θρησκεία. Η θρησκεία υπήρξε θετική για την ανθρωπότητα και έδωσε «κατά τρόπον εις τον άνθρωπον την θεολατρίαν [...]»⁶⁰. «Κατά ταύτην την περίοδο του χρόνου ανεβλάστησε βέβαια και η Ιστορία, ήτις τότε συνετίθετο εκ γενεαλογιών, και άλλων τοιούτων οικιακών παραδόσεων, πράξεων τινών και ανδραγαθημάτων των προπατόρων αυτών». Παράλληλα εμφανίστηκαν η Ποιητική και η Χρονολογία. Κατά τους ίδιους αρχαίους χρόνους, σύμφωνα με το περιοδικό, έγινε η πρώτη εμφάνιση της «Τεκτονικής» με τον Κάιν να χτίζει την πρώτη πόλη, η εφεύρεση της ναυπηγικής από τον Νώε, της χαλκουργίας και της υφαντικής. Ο κατακλυσμός του Νώε εμπόδισε την ταχεία ανάπτυξη των τεχνών και των επιστημών, οι

57. Λέκκας, *Το παιχνίδι*, σ. 167-203.

58. Α.Ε. 1 (1811), σ. 166.

59. Α.Ε. 1 (1811), σ. 186-190.

60. Α.Ε. 1 (1811), σ. 170-172.

οποίες ξανακαλλιεργήθηκαν αργότερα από τους γιους του, Σημ, Χαμ και Ιάφεθ⁶¹. Οι γιοι του Νώε διασκορπίστηκαν και η οικογένεια του Σημ έμεινε στα μέρη του Σινεάρ και εξαπλώθηκε στη Μεσοποταμία (Περσία, Ινδία, Αραβία, Συρία), οι απόγονοι του Χαμ «διεσπάρησαν προς Μεσημβρίαν» στο υπόλοιπο μέρος της Μεσοποταμίας και της Αραβίας, μέχρι την Παλαιστίνη, την Αφρική και την Αίγυπτο, ενώ τέλος οι απόγονοι του Ιάφεθ εξαπλώθηκαν στην Αρμενία, την Μηδία, Μικρά Ασία, στα παράλια του Εύξεινου Πόντου και σε πολλά μέρη της Ευρώπης⁶². Ωστόσο «η αρχαία ιστορία του ανθρώπινου γένους μένει εισέτι κεκαλυμμένη υπό του σκότους, ήτις ίσως ποτέ δεν θέλει απορρίψει τούτο το ζοφώδες κάλυμμα. Η παλαιότατη όμως ιστορία ήν έχομεν περί της γης και περί του ανθρωπίνου γένους είναι εκείνη των Εβραίων [...] ο Μωυσής ήχμαζε περί τα 2450 έτη από κτίσεως κόσμου»⁶³.

Η πρώτη νομοθεσία τοποθετείται στα 1816 από κτίσεως κόσμου. Οι Φοίνικες που καλλιέργησαν τη ναυτιλία και το εμπόριο εμφανίστηκαν περίπου στα 2000 χρόνια από κτίσεως κόσμου. Τότε οι Αιγύπτιοι εφηύραν τα Γράμματα (ιερογλυφική γραφή). Φοίνικες και Αιγύπτιοι διέδωσαν τα γράμματα στους Σύρους, Άραβες, Χαλδαίους, Εβραίους και Αιθίοπες και δια μέσου των Πελασγών και του Κάδμου στους Έλληνες. Άρχισαν να καλλιεργούνται η Ιατρική, η Βοτανική, η Χειρουργική, τα Μαθηματικά, η Γεωμετρία. Συντάχθηκαν νόμοι. «Τεκμήρια της Ιστορίας μας γι' αυτήν την περίοδο», σημείωνε ο Λόγιος Ερμής, «βρίσκονται στο βιβλίο της Γενέσεως και

61. Το περιοδικό αναπαρήγαγε την κρατούσα αντίληψη στην Ευρώπη περί της αρχαιότητας της εβραϊκής γλώσσας, η οποία διατυπώθηκε κατά τον 7ο αι. από τον Ισίδωρο Σεβίλλης και επικράτησε και κατά τον 16ο και 17ο αι. Ανάλογη άποψη για πρωτοκαθεδρία των Εβραίων στην ιστορία του ανθρώπου εξέφρασε και ο Bossuet στο *Discours sur l'histoire universelle* (1681) έργο το οποίο αποτελεί το κύκνειο άσμα μιας εποχής. Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, σ. 189-191.

62. Α.Ε. 1 (1811), σ. 186. Στο Α.Ε. 1 (1811), σ. 27-32, σε άρθρο με τίτλο «Αρχαιολογία των Ελλήνων», συνδεόταν το όνομα Ιαυάν ή Ιωνάν των Ιώνων με τον τέταρτο γιο του Ιάφεθ ο οποίος μετά την πυργοποιΐα ήρθε στην Ελλάδα. «Η διήγησις βεβαιούται υπό της θείας Γραφής και μάλιστα πολλάκις εν αυτή κείται το όνομα Ιαυάν αντί της Ελλάδος». Ωστόσο οι ίδιοι οι Έλληνες, ανέφερε το περιοδικό, δεν γνώριζαν «τον αληθή πατριάρχη τους» και απέδωσαν στον Ίωνα, γιο του Ξούθου την καταγωγή τους.

63. Α.Ε. 1 (1811), σ. 41-45· Α.Ε. 2 (1812), σ. 241-243, 268-272.

εις εκείνο του Ιώβ». Το περιοδικό αναφερόταν στη συμβολή άλλων αρχαίων λαών στις επιστήμες⁶⁴.

«Ο αιών της γεννήσεως των Ελλήνων άρχεται από τον Ινάγχον ή Φορωνέως ηγεμόνα του Άργους και τελειώνει με την καταστροφή της Τροίας από 1900-1200 π.Χ.» Ακολούθησε μια περίοδος αύξησης και επέκτασης από 1200-900 π.Χ. Από τον Λυκούργο μέχρι τη μάχη της Σαλαμίνας 900-480 π.Χ. ήταν αιώνας πολιτισμού, νομοθεσίας, «κατακοσμήσεως θητών», ησυχίας και γεωργίας. Τονιζόταν ότι αιώνας δόξας των Ελλήνων, «άνθους των Τεχνών και Επιστημών» ήταν η περίοδος από τη μάχη της Σαλαμίνας μέχρι τη μάχη της Χαιρώνειας (480-338 π.Χ.), όταν ο πολιτισμός των Ελλήνων έφτασε στον υψηλότερο βαθμό ακμής⁶⁵.

Σε άλλο άρθρο αναφερόταν ότι πριν από 16 αιώνες η «κυρίως καλούμενη Ελλάδα» κατοικούνταν από διάφορους άγριους νομαδικούς λαούς «χωρίς οικιακή και πολιτική κοινωνία». «Τερατώδεις τινές άνθρωποι εξ Αιγύπτου και Φοινίκης και εξ άλλων Ασιατικών τόπων ελθόντες ώκησαν εις την Αττικήν, εις την Πελοπόννησον, εις την Βοιωτίαν και Θεσσαλίαν και τους αρχαιότατους λαούς της Ελλάδος, τους μεν βιαίως εδίωξαν τους δε μετά δυνάμεως υποτάξαντες ηνώθησαν[...]». «Όλοι οι ποιηταί και φιλόσοφοι των Ελλήνων ομολογούσιν ότι αι πρώται φυλαί της Ελλάδος ευρίσκοντο εις τοιαύτην κατάστασιν, εις οίαν εύρον οι νέοι θαλασσοπόροι τους άγρίους κατοίκους της Αφρικής και της Αμερικής, ή του ωκεανικού αρχιπελάγους». Ηγεμόνες που ήρθαν από την Αίγυπτο, τη Φοινίκη και την Ασία μετέδωσαν στους Έλληνες τέχνες και επιστήμες της πατρίδας τους. Αυτοί ήταν οι: Ίναγχος, Κέρκωψ, Δευκαλίων, Κάδμος, Δαναός, Πέλωψ. Οι απόγονοι του Δευκαλίωνα, Έλλην και Γραικός έδωσαν τα ονόματα που σώζονται ακόμη⁶⁶. Μετά από αυτούς άρχισε ο «Ηρωικός Αιών». Οι ήρωες (Μίνως, Ιάσων, Ηρακλής και Θησεύς) ήταν προστάτες των αδυνάτων. Ο Ορφεύς έθεσε τα θεμέλια της θρησκείας και δημιούργησε το «περί θεών σύστημα». Καλλιεργήθηκαν οι τέχνες και οι επιστήμες⁶⁷. Ο Θησεάς ένωσε τις αθηναϊκές περιοχές σε μία, ενώ μετά τον φιλόπατρι Κόδρο επικράτησε το αριστοκρατικό πολίτευμα. Οι δυσαρεστημένοι από το καθεστώς έφυγαν και

64. Α.Ε. 1 (1811), σ. 230-235.

65. Α.Ε. 1 (1811), σ. 266-275.

66. Α.Ε. 3 (1813), β' περίοδος, σ. 6-11· Α.Ε. 4-5 (1814), σ. 130-131. Ανάλογη παρουσίαση της εξέλιξης.

67. Α.Ε. 1 (1811), σ. 266-275.

ίδρυσαν αποικίες στα παράλια της Μ. Ασίας όπου γρήγορα πλούτισαν. Στις αποικίες της Μ. Ασίας έζησε και ο Όμηρος, πατέρας της ποιητικής. Την εποχή του Περικλή άνθισε ο πολιτισμός και η οικονομία της Αθήνας γεγονός που στάθηκε αιτία της αλαζονείας της και οδήγησε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο που κατέστρεψε το Ελληνικό Πνεύμα και αποδυνάμωσε τους Έλληνες με αποτέλεσμα να υποκύψουν στους Μακεδόνες και μετά στους Ρωμαίους⁶⁸. Σχετικά με την καταγωγή των αρχαίων Ελλήνων και ειδικότερα των Αθηναίων, το περιοδικό θεωρούσε ότι η αυτοχθονία των Αθηναίων ήταν μύθος, όπως επίσης θεωρούσε φήμες και ματαιοδοξία την άποψη των αρχαίων ότι κατάγονταν από τους θεούς και τους σχετικούς μύθους⁶⁹.

Η πορεία του κόσμου όλου θα ήταν διαφορετική αν ο Μέγας Αλέξανδρος δεν πέθαινε πρόωρα γιατί ο θάνατός του δημιούργησε γενική αναταραχή και επέτρεψε στη Ρώμη να ιδρύσει την κοσμοκρατορία της⁷⁰. Οι διάδοχοί του και ειδικότερα οι Πτολεμαίοι, λόγω ανταγωνισμού με το βασίλειο της Περγάμου, προστάτευσαν τα γράμματα και την παιδεία. Ο ελληνισμός της Αιγύπτου όμως ήταν πολύ δύσκολο να διατηρήσει τον καθαρό ελληνικό χαρακτήρα του με τη συνεχή επαφή του με τους «βαρβάρους».

68. Α.Ε. 1 (1811), σ. 271· Α.Ε. 8 (1818), σ. 213.

69. Α.Ε. 1 (1811), σ. 13-16. Παρουσιάζονταν δοξασίες όλων σχεδόν των αρχαίων λαών (Αιγυπτίων, Σκυθών, Φρυγών, Αρκαδίων) των οποίων η παρουσία ήταν τόσο παλιά όσο και η γη, και ότι από το γένος τους προήλθαν οι πρώτοι άνθρωποι της γης. Και οι αρχαίοι Αθηναίοι δήλωναν Αυτόχθονες, Γηγενείς. Ο συγγραφέας αποδεχόταν ότι ίσως οι Αθηναίοι ήταν το παλαιότατο έθνος που κατοίκησε την Αττική και λόγω της πενίας του εδάφους δεν δέχτηκαν εχθρικές επιδρομές, με αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού και την ανάγκη δημιουργίας αποικιών με σημαντικότερες αυτές της Μικράς Ασίας που έφεραν το όνομα «Ιωνική» επειδή οι Αθηναίοι καλούνταν παλαιότερα Ίωνες ή Ιάωνες. Α.Ε. 2 (1812), σ. 240· Α.Ε. 1 (1811), σ. 27-32. Σχετικά με την αυτοχθονία των Αθηναίων ανάλογη άποψη εξέφρασε και ο Κοραής. Α.Ε. 1 (1811), σ. 27-32. Ο βασιλιάς της Αθήνας Όγυγας αναφερόταν ως σύγχρονος του πατριάρχη Ιακώβ ή του Μωυσή. Τέλος της βασιλείας του Όγυγα στάθηκε ένας μεγάλος κατακλυσμός που κατέπνιξε Αττική, Βοιωτία και Αχαΐα. Μετά τον κατακλυσμό βασίλευσαν οι: Πορφυρίων, Κολανός, Περίφας, Δράκων, Κέρκωφ χωρίς ωστόσο να παραδέχεται ως αληθή όσα αναφέρονταν σε αυτούς γιατί σύμφωνα με τον Φιλόχορο η Αττική ερήμωσε τόσο μετά τον κατακλυσμό που δεν είχε βασιλείς για 150 χρόνια.

70. Α.Ε. 10 (1820), σ. 44-55.

Οι Έλληνες εκπολίτισαν τους λαούς που συνάντησαν στην Ασία και «ἐνήργησαν εἰς τοὺς πέριξ βαρβάρους ὅ,τι καὶ περὶ τῆς οἰκτικῆς ἐμυθολογεῖτο πρὸς τὰ ἀψυχα καὶ τ' ἀδελφὰ τῶν κτήνη καὶ ὅ,τι πρὸς τοὺς ἀπαιδεύτους τῆς Ἀμερικῆς κατοίκους περὶ τῶν Εὐρωπαϊῶν ἱστορεῖται, ὅταν ἀπεφάσισαν νὰ μὴν ἰσπανίζωσιν [...] Ἀρχισε λοιπὸν κατὰ μικρὸν νὰ ἐξελληνίζεται κατὰ γλώσσαν καὶ ἦθος μέγα μέρος τοῦ κόσμου [...] ὥστε ὁ καθ' ὑπερβολὴν φιλόπατρις Ἰσοκράτης ἔλεγε [...] ὅτι κατέστησαν διὰ τῆς σοφίας τῶν νὰ νομίζωνται Ἕλληνες ὅχι οἱ ἐξ Ἑλλήνων καταγόμενοι ἀλλὰ οἱ τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν τυχόντες [...]

Στην παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης του ανθρώπινου γένους το περιοδικό φαίνεται να συνεχίζει την παράδοση της κοινής καταγωγής των ανθρώπων από τον Νώε και να αποδέχεται το βιβλικό παρελθόν ως αληθές και την Αγία Γραφή ως ιστορικό τεκμήριο⁷¹. Σημαντικό στοιχείο ήταν η *περιοδολόγηση της αρχαίας ιστορίας*. Η αντιμετώπιση του παρελθόντος ως παρελθόν και η χρονολογική κατάταξη του είναι ήδη προϊόν νεωτερικότητας και διαμόρφωσης ιστορικής συνείδησης⁷². Οι καταγωγικοί μύθοι έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εθνικοποιημένη ιστορία⁷³. Κύριος στόχος ήταν η απόδειξη της όσο το δυνατόν παλαιότερης καταγωγής

71. Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, σ. 41-47. Μέχρι τον 15ο αι. περίπου η αρχαία διαίρεση της γης σε ηπείρους είχε υποκατασταθεί από το τριμερές σύστημα διαίρεσης της Παλαιάς Διαθήκης, που λάμβανε τις ονομασίες των μερών του από τους τρεις γιους του Νώε, Σημ, Χαμ και Ιάφεθ. Το σχήμα αυτό αποτέλεσε και τη βάση για την οργάνωση των πρώτων χριστιανικών χαρτών, οι οποίοι επηρέασαν και τους μεταγενέστερους *maprae-mundi*. Η χριστιανική γεωγραφία στηριζόμενη στην εβραϊκή γεωγραφική σκέψη και στη ρωμαιοχριστιανική θεώρηση του κόσμου, αντικατέστησε για μακρότατο χρονικό διάστημα την αρχαία γεωγραφία και παράλληλα αντιμετώπιζε τις χριστιανικές χώρες ως σύνολο έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

72. Η οργάνωση του παρελθόντος σε γραμμική ροή είναι σημαντική για την νοσηματοδότησή του και τον έλεγχο αυτού του νοήματος στο παρόν. Η ιστορία ήταν το προνομιακό πεδίο εκκοσμίκευσης του παρελθόντος και γενικότερα του χρόνου. Πέτρος Πιζάνιας, *Χρόνοι των ανθρώπων: Θεωρήσεις για την Ιστορία*, Αθήνα 2002, σ. 23-37· Stuart Woolf, *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*, Αθήνα 1999· Πιζάνιας, *Η ιστορία των Νέων Ελλήνων*, σ. 59.

73. Ακόμη και αν διατυπώνονταν με φυλετικούς όρους (φυλή, γένος κτλ.) είχαν κατά βάθος πολιτισμικό περιεχόμενο (αναζήτηση τεκμηρίων αρχαιότητας από εθνική διανόηση αρχαιολόγους, λαογράφους, ιστορικούς κ.ά.).

με τη σύσταση γενεαλογικών συνεχειών που έφταναν ως τον Νώε, εντασσόμενοι στο πλαίσιο της κοινής βιβλικής καταγωγής των λαών. Αξιοποιήθηκαν κατά τον Μεσαίωνα και διατηρήθηκαν ακμαίοι και κατά τον 16ο και 17ο αι.⁷⁴ Ενώ όμως στην Ευρώπη αυτό το κοινό βιβλικό παρελθόν είχε αρχίσει να αμφισβητείται το περιοδικό φαίνεται να το αποδέχεται. Παράλληλα επιχειρείται να συμπληρωθεί το καταγωγικό κενό που εμφανίστηκε από τη στιγμή της απόρριψης της βιβλικής καταγωγής, το οποίο στην Ευρώπη άρχισε να καλύπτεται από «πρωτοεθνικές» εκδοχές της ιστορίας με την ανάδειξη άλλων φυλών πέραν των Ρωμαίων.

Οι δύο κύριες ιστορικές αφηγήσεις πριν την ίδρυση του ελληνικού κράτους το 1832 ήταν α) η παραδοσιακή χριστιανική ορθόδοξη «προνοιακή» και β) η νεωτερική επεξεργασμένη από τους Έλληνες Διαφωτιστές⁷⁵. Από την παρουσίαση διαφαίνεται μια απόπειρα διαχωρισμού των Ελλήνων από ένα παρελθόν αλλά και παρόν πολυεθνικό – αυτό της Βυζαντινής αλλά και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, χωρίς ωστόσο να αποκόπτεται η αρχαία ελληνική ιστορία από το κοινό βιβλικό παρελθόν. Η μακρά διαδικασία διαμόρφωσης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας περνούσε μέσα από την επίσης μακρά διαδικασία χειραφέτησης των ελληνόφωνων ορθόδοξων πληθυσμών εντός των περιορισμών ενός πλαισίου κοινωνικού και πολιτικού «προ-εθνικού».

Η δόξα του έθνους παρουσιαζόταν επίσης και μέσα από το πρίσμα της σύγκρισης. Μια σύγκριση που αναδείκνυε τους Έλληνες ανώτερους από κάθε πλευρά, αφού για παράδειγμα κανείς από τους Ρωμαίους άρχοντες ή πολίτες δεν προέβλεψε το γεγονός της πτώσης της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, ενώ οι Έλληνες διέβλεφαν τον κίνδυνο και εργάστηκαν για την ανόρθωση της πατρίδας τους, όπως την περίοδο που η Ελλάδα υποδουλώθηκε στους Φίλιππο και Αλέξανδρο⁷⁶. Το περιοδικό δεν αναφερόταν εκτενώς σε πο-

74. Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, σ. 209-215.

75. Νίκος Θεοτοκάς, «Παράδοση και Νεοτερικότητα: σχόλια για το «Εικοσιένα», *Τα Ιστορικά* 17 (1992), σ. 345-370.

76. Α.Ε. 3 (1813), σ. 3-5. Οι Έλληνες υπήρξαν το «αγχινούστατον, ανδρειότατον και σοφώτατον έθνος της αρχαιότητος, οι οποίοι εις το μικρόν διάστημα περίπου εκατό ετών απέβησαν τοιούτοι πολιτικοί, στρατιώται, ρήτορες, ιστορικοί, ιατροί, ποιηταί, κριτικοί, ζωγράφοι, αγαλματοποιοί, αρχιτέκτονες, και τελευταίον τοιούτοι φιλόσοφοι, ώστε αναγκαίως πρέπει να θεωρήσωμεν τον χρυσούν τούτον αιώνα ως εκ θεού προς τιμήν του ανθρωπίνου γένους διωρισμένον, καθ' όν η πάν-

λεμικά γεγονότα του ιστορικού παρελθόντος των Ελλήνων, στην εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στην ελληνιστική εποχή, στη ρωμαϊκή και στη βυζαντινή. Οι Διαφωτιστές και κυρίως ο Κοραΐς απέκλειαν τη μακεδονική και βυζαντινή περίοδο της ιστορίας από την ελληνική εθνική ιστορία. Εκφραζόταν μια αμφιθυμία σχετικά με το κράτος του Μεγάλου Αλεξάνδρου και το Βυζάντιο. Διαμόρφωνε κάποιες υποδοχές καθώς θεωρούσε το κράτος του Μεγάλου Αλεξάνδρου ελληνικό με βάση κυρίως τη διάδοση της γλώσσας ενώ το έργο του χαρακτηριζόταν ως εκπολιτιστικό, σημαντικό για τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού ιδιαίτερα στα ελληνιστικά βασίλεια. Ωστόσο σε άλλα σημεία χαρακτηριζόταν ως κατακτητής των ελ-

σοφος πρόνοια ηθέλησε να δείξη εις ποιαν τελειότητα δύναται να υψωθεί το εντελέστατον των πλασμάτων της». Λ.Ε. 7 (1817), σ. 145-148. Άρθρο του Ιώσηπου Μ. Δούκα με τίτλο «Παραλληλισμός Ελλήνων και Ρωμαίων». Η σύγκριση Ελλήνων και Ρωμαίων αποδείκνυε τη στρατιωτική και πνευματική ανωτερότητα των Ελλήνων. «Καθώς οι Ρωμαίοι έχασαν την ελευθερίαν των, αμέσως κατήντησαν οι ποταπότεροι των αιχμαλώτων. Οι Έλληνες δεδουλωμένοι υπό του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου δεν απελπίσθησαν αλλ' ήλπιζον να επαναλάβωσι την ελευθερίαν των. Και τω όντι την απέλαυσαν επί των διαδόχων αυτών των ηγεμόνων». Σε άλλο σημείο, Λ.Ε. 7 (1817), σ. 352-353, τονιζόταν «[...] εις τας Αθήνας [...] κατά το παράδειγμα των Πεισιστρατιδών και πολλοί άλλοι πολίται συνήθροίζαν βιβλιοθήκας [...] έως ού έπειτα και ο μέγας Αριστοτέλης εκύρωσε περισσότερον με το παράδειγμά του το έθος τούτο των βιβλιοθηκών. Έστε τούτον μιμούμενοι οι βασιλείς της Περγάμου και αυτούς πάλι οι εν Αιγύπτω φιλόμουσοι διάδοχοι του φιλομουσοτάτου Αλεξάνδρου μας [...]». Η δόξα της ιστορίας των Ελλήνων δεν πήγαινε από τους ιστοριογράφους αλλά από το όλο σώμα του ελληνικού έθνους το οποίο είχε να επιδείξει εξαιρετικά ανδραγαθήματα (Μαραθώνας, Θερμοπύλες, Σαλαμίνα, Πλαταιές, Μυκάλη), ανώτερους ανθρώπους (Λυκούργος, Θεμιστοκλής, Κίμωνας, Επαμεινώνδας) αντίστοιχα των οποίων δεν είχαν να επιδείξουν οι Ρωμαίοι. Η μεγάλη διαφορά μεταξύ των δύο λαών έγκειτο στο γεγονός ότι η δόξα και το θάρρος των Ρωμαίων ήταν δημιούργημα της διοίκησής τους ενώ οι Έλληνες υπήρξαν μεγαλοφυείς και προσέφεραν τον εαυτό τους σε κάθε ανάγκη της διοίκησής τους. Λ.Ε. 1 (1811), σ. 271. Οι Μακεδόνες και οι Ρωμαίοι τοποθετούνταν από το περιοδικό μαζί ως κατακτητές. Λ.Ε. 8 (1818), σ. 213. Οι Μακεδόνες και οι Ρωμαίοι εμφανίζονταν ως κατακτητές που όμως θαύμασαν και μιμήθηκαν τους Έλληνες «[...] και κυριευθέντες πρότερον μεν υπό Μακεδόνων, έπειτα δε υπό Ρωμαίων, ου μόνον κατεφρονήθησαν παρά των νικητών, αλλά και εθαυμάσθησαν δια τα ψυχικά των προτερήματα, προτιμώμενοι των άλλων υποχείριων εθνών και σεβόμενοι ως καθηγηταί αυτών και διδάσκαλοι [...]».

ληνικών πόλεων – κρατών και η κατάκτηση ως βασικός λόγος παρακμής του ελληνικού πολιτισμού, λόγω της έλλειψης δημοκρατίας⁷⁷. Η ήττα της Ελλάδας οφειλόταν στις μεταξύ των Ελλήνων διχόνοιες και στην ισχυρή δύναμη των Ρωμαίων αλλά και πάλι κυριάρχησαν επί των κατακτητών τους με τη δύναμη της παιδείας τους. Τιμή ανήκε και στους σύγχρονους Έλληνες οι οποίοι μιμούμενοι τους ένδοξους προγόνους τους προσπαθούσαν να αποτινάξουν το ζυγό της αμάθειας που τους είχε καταδουλώσει⁷⁸.

Σε στενή συνάρτηση με την εικόνα που διαμόρφωναν οι Ευρωπαίοι για την Ελλάδα την αρχαία και τη νεότερη τονιζόταν ιδιαίτερα η πνευματική παρουσία των Ελλήνων. Η ακμή και η παρακμή συνδέθηκε με την καλλιέργεια ή μη των γραμμάτων και των επιστημών⁷⁹. Δεν γίνονταν αναφορές

77. Α.Ε. 10 (1820), σ. 44-55. Πριν την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου σημαντικός παράγοντας διάδοσης του ελληνικού πολιτισμού και διασποράς των Ελλήνων ήταν ο αποικισμός. Α.Ε. 8 (1818), σ. 589-595. Ομιλία του δασκάλου Ιωάννη Μακρή προς τους Έλληνες της Οδησού για τις αρχαίες ελληνικές αποικίες της Μασσαλίας, που ο Κικέρων ονόμαζε «Αθήνα της Γαλλίας», της Μαύρης Θάλασσας, της Ιταλίας και Σικελίας (Μεγάλη Ελλάδα). «[...] με τας αποικίας των έφεραν την ευτυχίαν και εις όλον σχεδόν τον τότε γνωστόν κόσμον, εξημερώσαντες τους αγρίους και εκπαιδύσαντες τους αμαθείς [...] Οι Έλληνες ήσαν οι τελειότεροι άνθρωποι απ' όσους εφάνησαν εις το πρόσωπον της γης οι Έλληνες εχρημάτισαν οι διδάσκαλοι όλων των εθνών. Οι Έλληνες έγιναν η αιτία του φωτισμού και του εξευγενισμού όλων [...] ότι κατοικούντο από Έλληνας όλα αι νήσοι της Μεσογείου, όλη σχεδόν η Μικρά Ασία, όλα σχεδόν της Μεσογείου τα παραθαλάσσια και πάντες παντού οι άποικοι Έλληνες εκοσμούντο με την Ελληνικήν γλώσσαν, την γλώσσαν των θεών, με τα Ελληνικά ήθη και έθιμα, με τον μυρίων επαίων άξιον ενθουσιασμόν δια το εθνικόν συμφέρον [...]».

78. Α.Ε. 7 (1817), σ. 147-148. «Συντετριμμένη τέλος η Ελλάς από τας ιδίας της διχόνοιας και από την δύναμιν των Ρωμαίων εφύλαξε μίαν λαμπράν εξουσίαν επί των νικητών της' τα φώτα της και η ευαισθησία αυτής δια τα εγκύκλια μαθήματα, την φιλοσοφίαν, τας τέχνας, εκδικήθησαν, να είπω ούτως, την πτώσιν της και καθυπέβραλαν την υπερηφάνειαν των νικητών της [...] Εμετέφερον εις την πατρίδα των την προς τους Έλληνας ευγνωμοσύνην και τον θαυμασμόν των και η Ρώμη ελάφρυνε τον ζυγόν της [...] Οποία δόξα και τιμή εις τους σημερινούς Έλληνας οι οποίοι μιμούμενοι τους ενδόξους προγόνους των αποτινάξουσιν την αμάθειαν ήτις κατεδούλωσεν αυτούς! Η σοφία σας ετοιμάζει [...] χρυσούς στεφάνους, [...] δια να στέψη τας κεφαλάς σας· δείξατε εαυτούς αληθείς απογόνους των ενδόξων Ελλήνων».

79. Α.Ε. 8 (1818), σ. 336-337. «Υπήρξεν ουν ο πολυθρύλητος Χρυσούς αιών, εν

σε πολεμικά γεγονότα αλλά κυρίως σε πολιτικά και πολιτιστικά.

Σύμφωνα με τον *Λόγιο Ερμή*, το ενδιαφέρον των μελετητών της ιστορίας έλκουν εποχές Ακμής και η Παρακμής των εθνών⁸⁰. Η ακμή «επειδή μας δείχνει το άκρον άωτον της ενώσεως προτερημάτων, αρετών, επιστημών, φωτισμού, προς άμιλλαν και ακολουθίαν» και η παρακμή «επειδή μας χαρακτηρίζει τα ελαττώματα, όπου κατ' ολίγον ημαύρωσαν και τέλος πάντων συσκότισαν το φως των γνώσεων». Ειδικά για τους Έλληνες «αυτή η σπουδή, μας χορηγεί μαθήματα αναγκαιότατα μεν εις καθ' ένα και κατ' εξοχήν εις ημάς τους δυστυχείς απογόνους των λαμπρών εκείνων Ελλήνων, και μάλιστα εις μίαν εποχήν καθ' ην η ανάστασις του έθνους και η αναζωπύρωσις των ψυχικών δυνάμεων ημέρα τη ημέρα κάμνει προόδους, αι

ω η Ελευθερία, και η Φιλοσοφία, κατέστησαν την Ελλάδα Γην Κλασικήν και θαυματουργόν! Η Ιστορία εις τας σελίδας των δυστυχιών μας το μαρτυρεί εναργώς αι δε Ακαδημιαί και τα θέατρα της σοφής Ευρώπης, το επικυρούν μέχρι της σήμερον. Αλλ' ο υπάρεξας ειρηνένος αιών παρήλθεν [...] και έπεσον η Ελλάς δούλη, φευ! δεν ήτον πλέον η Ελλάς. Όχι πώς να έγινε υποδεεστέρα από άλλα έθνη [...] αλλ' η Ελλάς έπεσε βαρύτερα, επειδή είχε υπερβή εις το ύψος της αναβάσεώς της παν έτερον έθνος [...] ο Ρωμαϊκός χείμαρρος την κατέπνιξεν. [...] Από την κακορίζικην εκείνην ημέραν εις ην η Ελλάς έχασε την ελευθερίαν της ήρχισεν και η φθορά της γλώσσης της». *Λ.Ε.* 9 (1819), σ. 909-921. Άρθρο για τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς «Άλλου ίσως έθνους ο τόπος ήθελε γεννήσει μεγάλους άνδρας και σοφούς συγγραφείς εις την ευτυχίαν του, και ήθελε παύσει εις αυτήν του την έκπτωσιν· όχι όμως των από την φύσιν και τύχην αγαπηθέντων Ελλήνων η ανεκτίμητος γη. [...] Έως και αυτούς τους ελεεινούς χρόνους της πτώσεως της Κωνσταντινουπόλεως η αδυνατισμένη πλέον Ελλαδική γη εάν δεν εγεννούσε οποίους εις την ακμήν της, εξέτρεφεν όμως μεγάλους άνδρας ικανούς να γένωσι μεταφυτευταί της σοφίας εις την Ιταλίαν, και δια τούτου διδάσκαλοι της σημερινής Ευρώπης». *Λ.Ε.* 10 (1820), σ. 29-30. «[...] οι σοφοί και φιλέλληνες Ευρωπαίοι [...] ας μάθωσιν ότι καθ' όλας επίσης τας ευτυχείς και δυστυχείς εποχάς της ιστορίας του το Ελληνικόν έθνος δεν έπαυσε να έχη και φιλοσόφους ηγεμόνας, ισχυρούς των μουσών και φιλόμουσων προστάτας [...]». *Λ.Ε.* 10 (1820), σ. 48. «Το φλογερόν θέρος της Ελλάδος άρχιζεν ήδη να στρέφη προς το φθινόπωρον. Είναι μεν αληθινόν ότι το φθινόπωρον εκείνο ήτον όχι ψυχράς και δυσχειμέρου Άρκτου φθινόπωρον αλλά φθινόπωρον Μεσημβρίας, γλυκύ και αμέσως με φλογερόν θέρος συνεχόμενον [...] ήτον όμως πάντα φθινόπωρον. Τούτο δε, εάν όχι ευθύς, μετά καιρόν όμως προσητοίμαζε χειμώνα μακρόν και χειμώνα βαρύν τον οποίον μόλις μετά πολλές εκατονταετηρίδας έμελλε να γλυκάνη αδυνάτου έαρος θερμη μικρά [...]».

80. *Λ.Ε.* 4-5 (1814), σ. 103-105.

οποία ευφραίνουν την καρδιάν του αληθούς Γραικού, εις του οποίου τας φλέβας κυκλοφορεί ελληνικόν αίμα...». Η αρχαιότητα υπήρξε περίοδος ακμής για τους Έλληνες ενώ η σύγχρονή τους εποχή χαρακτηριζόταν από φθορά, ξεπεσμό των ηθών και παρακμή αν και όχι ολοκληρωτική.

Σε άρθρο όπου περιλαμβανόταν και σύντομη επισκόπηση της ελληνικής παιδείας και καλλιέργειας των γραμμάτων αναφερόταν ότι η παρακμή άρχισε την εποχή μετά τον θάνατο του Αυγούστου⁸¹. Οι βασιλείς Κωνσταντίνος και Θεοδόσιος δεν προστάτευσαν τα χειρόγραφα. Ο Θεοδόσιος μάλιστα κατέστρεψε και τους αρχαίους ναούς. Οι καταστροφές που υπέστη η Ρώμη από τους Ούνους οδήγησαν στην απώλεια πολλών έργων ενώ και η Κωνσταντινούπολη υπέφερε ανάλογα από τους Γότθους και τις πυρκαγιές. Η παρακμή των γραμμάτων και η καταστροφή χειρογράφων στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία οφειλόταν στην εχθρική πολιτική των αυτοκρατόρων, στις αραβικές επιδρομές, στις θεολογικές έριδες, στην εχθρότητα του χριστιανικού ανώτερου κλήρου προς την αρχαία ελληνική παιδεία. Οι Άραβες ωστόσο εκτίμησαν την αρχαία ελληνική παιδεία και καλλιέργησαν τη φιλοσοφία. Μικρή αναλαμπή αναγέννησης εμφανίστηκε τον 9ο αι. την εποχή του Βασίλειου του Μακεδόνα. Μερικοί ιδιαίτερα μορφωμένοι προστάτες των γραμμάτων, όπως ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, δεν ήταν αρκετοί ώστε να εξαλειφθεί η γενική αμάθεια. Ανάλογο όμως κλίμα επικρατούσε την ίδια εποχή και στη Δυτική Ευρώπη. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους έδωσε το ολοκληρωτικό χτύπημα στην ισχνή παιδεία της εποχής. Ωστόσο «Των Ελλήνων η φιλομάθεια ομοιάζει με την αρετήν της γης των. Και αμελούμενον και φθειρόμενον καρπίζει πολλάκις αρκετά το ελλαδικό έδαφος. Απαραλλάκτως και η φιλομάθεια του έθνους και πιεζόμενη ανθούσε [...] Η βασιλική οικογένεια των Παλαιολόγων εξέθρεψεν αρκετούς ηγεμόνας πεπαιδευμένους και φιλομαθείς. Οι δε προ και μετά την άλωσιν εις την Ιταλίαν ελθόντες Έλληνες ευρεθέντες τόσον επιτήδριοι να διδάξωσιν εις ξένον τόπον αποδεικνύουσι τρανώς ότι εδιδάσκοντο εις την πατρίδα των τα τοιαύτα μαθήματα, αλλέως πώς ήσαν ευθύς έτοιμοι; [...] Παρατηρήσεως άξιον είναι ότι οι άνδρες ούτοι με την ελληνικήν παιδείαν είχαν ηνωμένον τον αχώριστον απ' αυτήν πατριωτισμόν [...]»⁸². Οι καταστροφές που υπέστησαν τα αρχαία ελληνι-

81. Α.Ε. 10 (1820), σ. 284-288, 393-403, 523-538.

82. Το βυζαντινό παρελθόν εντασσόταν σε ένα υπό διαμόρφωση σχήμα συνέχειας μέσω των λογίων του που μελέτησαν και διέδωσαν την αρχαία ελληνική

κά συγγράμματα δεν αφάνισαν το σύνολο της παραγωγής εξαιτίας της φυσικής φιλομάθειας των Ελλήνων αλλά και της επιλογής που είχε γίνει από τους αλεξανδρινούς φιλόλογους. Η ελληνική παιδεία συνέχισε να ανθεί στην Ευρώπη με τη διάδοση της τυπογραφίας. «Αι δε Μούσαι, αν και μετά ικανήν διακοπήν, ανταμείβουσι και τώρα, ως το πάλαι, τους πιστούς υπηρέτας τους. Η διαφορά είναι ότι, με ζημία των Ελλήνων, άλλαξαν κατοικίαν, το σφάλμα όμως δεν είναι ούτε των Μουσών, ούτε των Ελλήνων πιθανόν, αλλά του καιρού παρεπόμενον αναγκαίον [...] Όσα έγιναν εις τους Ευρωπαίους εις ζώπυρον μεγάλης λάμψεως δίκαιον είναι πυρός έναυσμα να γένωσιν εις τους σημερινούς Έλληνας, ικανού να πυρώσει τας καρδιάς των και να τους σώση από την δριμυτάτην ψύχραν ήτις παντάπασιν κινδυνεύει να τους νεκρώση [...]». Αξίζει να σημειωθεί ότι στα δύο χιλιάδες χρόνια πτώσεως που αναφέρονται στο χωρίο περιλαμβάνεται η περίοδος της ρωμαϊκής κατάκτησης, της βυζαντινής αυτοκρατορίας και της οθωμανικής κατάκτησης. Όμως η κατάσταση της παρακμής ήταν αναστρέψιμη καθώς γινόταν μία τεράστια προσπάθεια δια μέσου της παιδείας να ανακτηθεί το χαμένο έδαφος και να επιστρέφουν οι Μούσες στην πατρίδα τους. «Οι αληθώς σοφοί εις την Ευρώπην όπου εσπούδασαν την ιστορίαν των εθνών και του ανθρώπου, εξεύρουν τας αιτίας της παρακμής και πτώσεως των Ελλήνων, γνωρίζουν τα εμπόδια όπου παρεισδύονται εις την ανέγερσιν της αρχαίας λαμπρότητος και εις την πρόοδον του φωτισμού μεταξύ των Γραικών, και θεωρούντες την προς το καλόν ζέσιν και προθυμίαν αυτών ευρίσκουν τας ψυχικάς των εξασκήσεις αναλόγους με την παρούσαν ύπαρξιν του γένους· όθεν και χαίρουν εις πάσαν καλήν αγγελίαν, ζωογονούν τας ελπίδας των φιλελλήνων, και είναι συγκαταβατικοί εις τας περί των Γραικών ανακρίσεις»⁸³.

Οι διανοούμενοι του Λόγιου *Ερμή* ως απάντηση σε Ευρωπαϊό μελετητή που χαρακτηρίζει τους Έλληνες «Επιπόλαιους» σημείωναν «...εάν οι προπάτορές μας εις πολλά τουλάχιστον της φιλολογίας πράγματα τόσον επιπολαίως εφιλοσόφησαν ώστε μετά παρέλευσιν τοσούτων αιώνων δεν έφτασαν ακόμη οι νεώτεροι να τα εξιχνιάσωσιν, έπεται εις ημάς τους απογόνους αυτών το γενικόν τούτον επιπόλαιον (όταν το υποθέσωμεν υπάρχον κατά το παρόν εις τους νόας ημών) είναι επίκτητον· διότι είναι θλιβερόν αποτέλεσμα της κοινής δυστυχίας όλων των παρακμαζόντων εθνών. Ότι

γραμματεία στη Δύση μετά την Άλωση.

83. Α.Ε. 6 (1816), σ. 208-209, 271-279· Α.Ε. 10 (1820), σ. 31-32.

εξεκλίναμεν πολύ των προπατόρων ημών, το αισθανόμεθα, αλλοίμονον! Και μόνον ολίγοι έμειναν (και αυτοί κατά δυστυχίαν εκ των πεπαιδευμένων του γένους μας) τόσον φίλαυτοι ώστε να δοξάζωσιν ότι εμείναμε οι αυτοί αρχαίοι Έλληνες· αλλ' ούτε πάλιν τόσον εξουθενώθημεν ώστε να μην αισθανόμεθα ότι διεσώσαμεν δια πολλών αιώνων τα διασώσαντα την ύπαρξιν ημών αξιολογώτατα χαρακτηριστικά του έθνους μας, την φιλοπατρίαν δηλονότι και την θρησκεία. Είναι τάχα αι δύο ούτοι πολύτιμοι μαργαρίται με τόσην επιμονήν και καρτερίαν παρ' ημών διατηρηθέντες, εν κινδύνους μάλιστα φοβεροίς, και καιροίς τρικυμίας και ζάλης, τα σύμβολα ανθρώπων Επιπολαίων;»⁸⁴

Η άποψη που υιοθετείται από το περιοδικό σχετίζεται άμεσα με τις ιδέες που διατυπώθηκαν από τον Α. Κοραή στο Υπόμνημά του το 1803⁸⁵. Η παρακμή του ελληνισμού ήταν προϊόν των μεταλλαγών της ιστορίας και όχι σύμφυτη με τον χαρακτήρα του λαού. Οι οικονομικές αλλαγές που έφεραν πλούτο στους Έλληνες ήταν ο καταλύτης για περαιτέρω πολιτιστικές αλλαγές. Αποδεδειγμένοι οι Έλληνες από τη μοιρολατρία δημιουργούσαν τις προϋποθέσεις για εκπολιτισμό και ελευθερία αποδεικνύοντας ότι είναι γνήσιοι απόγονοι των αρχαίων προγόνων. Οι στόχοι της πολιτικής ελευθερίας και της εθνικής ανεξαρτησίας θα επιτυγχάνονταν μέσω της παιδείας. Η έκδοση των αρχαίων κλασικών κειμένων στόχευε στην αναβίωση της σοφίας και της αρετής των νεότερων⁸⁶. Η εκπαίδευση ως εθνική υπόθεση θα αξιοποιούσε την αρχαία ελληνική παράδοση αλλά θα ήταν ταυτόχρονα ανοικτή και στα νεωτερικά ρεύματα της φωτισμένης Δύσης. Στόχος στην παρούσα φάση ήταν η αναγέννηση της Ελλάδας. Ο όρκος του Κοραή «Μα την αναγέννησιν της Ελλάδος» φανέρωνε ότι πραγματικά η Ελλάδα άρχιζε να αναγεννάται⁸⁷. Το όραμα της αναγέννησης της Ελλάδας

84. Α.Ε. 6 (1816), σ. 99-100.

85. Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι, Συνταχθέν μεν Γαλλιστί και αναγνωσθέν εις την εταιρίαν των ανθρωποτηρητών (τη 6η Ιανουαρίου 1803), υπό Α. Κοραή. Μεταφρασθέν δε υπό Αναστασίου Κωνσταντινίδου, Εκ του Τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφέως, Εν Αθήναις 1853. Ψηφιοποιημένο στην Ανέμη στο: <http://anemi.lib.uoc.gr/metadata/4/2/e/metadata-22-0000177.tkl> (Πρόσβαση: 22-12-2017)

86. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, σ. 381-427.

87. Α.Ε. 3(1813), β' περίοδος, σ. 91-92. Επίσης Α.Ε. 10 (1820), σ. 354-376. Εκφραζόταν η άποψη ότι η ευσέβεια συμπορευόταν με τη γνώση και την παιδεία, τα σχολεία ήταν θεμέλια του χριστιανισμού, βάσεις για τον πολιτικό βίο, πηγή του

θα επιτυγχάνοταν με τη διάχυση των φώτων σε όλα τα κοινωνικά στρώματα⁸⁸. Αναγνωριζόταν ωστόσο το γεγονός της πνευματικής υστέρησης και η ανάγκη να προχωρήσει με πιο γοργούς ρυθμούς η πρόοδος της παιδείας⁸⁹. Δεν χρειαζόταν στείρα προγονοπληξία αλλά μια ηθική και πολιτιστική πρόοδος ως *sine qua non* συνθήκη για τη μελλοντική βελτίωση της θέσης των ελληνοφώνων – ορθόδοξων πληθυσμών που ήταν υπόδουλοι στον οθωμανικό ζυγό⁹⁰.

ανθρωπισμού, και τονιζόταν η συμβολή της τυπογραφίας στη διάδοση της παιδείας, η ανάγκη εκπαίδευσης όλων ανεξαιρέτως των ανθρώπων, αλλά και η θλίψη ότι η πρόοδος της παιδείας προχωρεί με αργούς ρυθμούς.

88. Λ.Ε. 3 (1813), β' περίοδος, σ. 130-132, όπου σημειωνόταν «[...] οι Έλληνες [...] Άμα ανέτειλαν αι πρώται προσβολαί των ακτίνων της Παιδείας, και ευθύς εξύπνησαν ως από βαθυτάτου ύπνου, χωρίς τινά αντίληψην ισχυρού βραχίονος, και διεύθυναν εις αυτάς τους οφθαλμούς χωρίς να δυνηθεί το μακρόν σκότος να προξενήσει βλάβην τινά εις την αρχαίαν αυτών οξυδέρκεια [...] ώρμησαν ακρατώς εις την Ευρώπην, όπου οι πολύκρουνοι αυτής (ενν. της σοφίας) πηγαί [...] και ούτω να καταβάλλωσι τα πρώτα θεμέλια της νέας εποχής του Ελληνικού πνεύματος [...]».

89. Λ.Ε. 9 (1819), σ. 86-92. «Άλλοι αποδεχόμενοι τον Λόγιο Ερμή ως ανήκοντα εις όλο το έθνος τον θέλουν δια τούτο και δημόσιον πανηγυριστήν του έθνους [...] όμως [...] έπαινοι [...] επεστηριζόμενοι [...] εις [...] πατραγαθίας όχι προγόνων προ ενός ή δύο αιώνων αλλά προ χιλιάδων ετών ακμασάντων τότε και η κλίσις και η υπόληψις είναι όχι μόνον γελοία αλλ' εν ταυτώ και πολλά φθοροποιά και ως αποτέλεσμα βαθύτατης ασυνειδησίας, και ως εμπόδιον προς έγερσιν συνειδήσεως [...]».

90. Λ.Ε. 1 (1811), σ. 46. Ο Ιγνάτιος μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας επαινείτο για την προσφορά του στην παιδεία. Λ.Ε. 1 (1811), σ. 436. «[...] τις εξ αυτών δεν ηξεύρει ότι χωρίς την Ελληνικήν παιδείαν είναι πολλή καταισχύνη του να καυχάται ότι είναι Ελλήνων απόγονος;», Λ.Ε. 10 (1820), σ. 290-295. Ομιλία του Νεόφυτου Βάμβα, Λ.Ε. 10 (1820), σ. 295-300. Ομιλία του Ιακώβου Πιτζιπίου του Γεωργίου. Οι δύο ομιλίες αναφέρονται με πάθος στη θετική επίδραση της παιδείας στον άνθρωπο. Λ.Ε. 10 (1820), σ. 305-308. Επιστολή του Γρηγορίου Δικαίου προς τους κατοίκους της Πολιανής στην Πελοπόννησο με συμβουλές για την ίδρυση σχολείου παρουσιάζοντας τα αγαθά της παιδείας. Λ.Ε. 3 (1813), β' περίοδος, σ. 277-284· Λ.Ε. 6 (1816), σ. 346-350. Σημειωνόταν με αφορμή την έκδοση Λεξικού από τον Άνθιμο Γαζή «Τερπνότατον θέαμα είναι τη αληθεία να βλέπη τις τους απογόνους των αρχαίων Ελλήνων, εκείνου του κατά μυρίους τρόπους τα μέγιστα την ανθρωπότητα ωφελήσαντος [...] αφού δύο χιλιάδων χρόνων δεινά φοβερότατα κατεκρήμνισαν αυτούς εις την ελσεινότηταη κατάστασιν, πάλιν από καιρού να ανεγείρω-

Η Ιστορία ως εθνικό είδωλο

Ο Λόγιος Ερμής αποτέλεσε μια δειγματοληπτική επεξεργασία των σχέσεων νεωτερικότητας και παράδοσης κατά την προϊστορία του εθνοκεντρικού 19ου αι., στην ευρυχωρία των κινημάτων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Κατά την περίοδο του Διαφωτισμού συναντήθηκαν το παρελθόν και το μέλλον, η παράδοση και η ανανέωση, η μεταρρύθμιση και η επανάσταση. Μέσα από τα κείμενα του περιοδικού, που ήταν καινοφανή και πρωτότυπα, προωθήθηκε η ιδέα της σύνδεσης του χριστιανού ορθόδοξου και του Έλληνα. Προς το τέλος του 18ου αρχές του 19ου αι. πύκνωσαν τα τεκμήρια που υποδήλωναν αλλαγή στη σκέψη και στις νοοτροπίες μέσα στο πλαίσιο της νεωτερικότητας. Οι συνδετικοί αρμοί που ένωναν τις διάσπαρτες ομάδες ελληνόφωνων ήταν η γλώσσα, η παιδεία και ο χώρος. Και το ζήτημα της συνέχειας του ελληνισμού ετέθη κυρίως μέσω της γλώσσας, του τύπου και των ανθρώπων και της θρησκείας⁹¹. Η ιστορία παρουσιαζόταν σαν μια ευρεία επιστήμη που διαλάμβανε τη γλώσσα, τη φιλολογία, τη φιλοσοφία, τη γεωγραφία και την αρχαιολογία, θέτοντας παράλληλα ζητήματα διάσωσης και διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς. Το δυτικό ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες τόνωσε και την ελληνική αυτοσυνειδησία. Οι πραγματείες της περιηγητικής φιλολογίας των δυτικών ταξιδιωτών προκάλεσαν το ενδιαφέρον των γηγενών σε όλη τη διάρκεια του 19ου αι. όσο το ρεύμα του ιστορισμού διέγραφε την ανιούσα καμπύλη του αναδεικνύοντας την παλαιότητα των τόπων. Το περιοδικό καλούσε τους γηγενείς να γίνουν οι ίδιοι από παρατηρούμενοι παρατηρητές του τόπου τους ώστε να πάψουν να ετεροκαθορίζονται από τους περιηγητές. Καθώς η Ευρώπη διαμόρφωνε τους όρους του αυτοπροσδιορισμού της, συμπεριέλαβε σε αυτούς και τη στροφή προς την αρχαία ελληνική κληρονομιά με τον επαναπροσδιορισμό της, την απομάκρυνσή της από τη σφαίρα του μυθικού, τη θέασή της ως βάση του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η παράλληλη στροφή και των ελληνόφωνων διανοουμένων προς τον αρχαίο πολιτισμό, την αρχαία ελληνική

νται και να ετοιμάζονται δια της άκρας των φιλοπονίας [...] ν' αποδείξωσι ψεύστας τους Θορνιθώνας (Thorntons) και άλλους συκοφάντας [...].»

91. Α.Ε. 6 (1816), σ. 251. «Τον ελληνικόν σύνδεσμον συσταίνει ο τόπος, η γλώσσα, τα ήθη και έθιμα, καθά παν ό,τι καλόν ό,τι σεμνόν, ό,τι ένδοξον επί της χρυσής εκείνης εποχής, ελέγετο Ελληνικόν, κατά το παρόν και η ιερά Εκκλησία.»

γραμματεία και την αρχαία γεωγραφία και ιστορία ήταν προϊόν της νεωτερικότητας⁹². Στην Ευρώπη η στροφή αυτή σχετίστηκε με την αποδέσμευση των διανοουμένων από την έννοια της Χριστιανοσύνης και την κυριαρχία της Ρώμης και για τους ελληνόφωνους διανοούμενους ήταν μια πράξη ανεξαρτησίας απέναντι στην εκκλησιαστική παιδεία εξαιρετικά ριζοτόμος στην αφετηρία της. Φαίνεται ότι ως έναν βαθμό και η λαϊκή αντίληψη για τα θέματα αυτά δεν ήταν αντίθετη προς τη λόγια. Οι μύθοι έστω, για τα λείψανα του αρχαίου πολιτισμού και τις υπεράνθρωπες ικανότητες των δημιουργών τους (αρχαίοι Έλληνες), επέτρεψαν μια μόνιμη παρουσία μέσα στις ελληνικές συνειδήσεις⁹³. Σε στενή συνάρτηση με τη μνήμη βρισκόταν η νοσταλγία, ο πόθος μιας μεταβολής που οδηγούσε στην επιθυμία για δράση προκειμένου να επιτευχθεί η μεταβολή αυτή. Οι ξένοι περιηγητές στην προεπαναστατική Ελλάδα έθιγαν θέματα όπως η μοιρολατρία, η μαλθακότητα και η αβουλία των νεοτέρων Ελλήνων⁹⁴. Οι «κατήγοροι του γένους» προκάλεσαν την παραγωγή ιστοριογραφικού έργου και την κοινοποίηση απόψεων και ιδεών των Ελλήνων λογίων ως αντιρρητικό λόγο. Οι συγγραφείς όμως δεν ήταν επαγγελματίες ιστορικοί αλλά θεράποντες της νεοελληνικής ιστορικής επιστήμης που έκανε τα πρώτα της βήματα.

Μετά τα μέσα του 18ου αι. τα τεκμήρια της μεταβολής συνειδήσεων ήταν τόσο πολλά και τόσο αποφασιστικά με δύο μεγάλα ανοίγματα, προς την αρχαιότητα και προς τη Δύση⁹⁵. Η ιστορία αποτελεί δείκτη εξακρίβω-

92. Ο 18ος αι. σηματοδότησε μια ανατοποθέτηση της Ευρώπης έναντι της Ελλάδας, η οποία χαρακτηρίστηκε από εύνοια προς την Ελλάδα και τους αρχαίους Έλληνες ήταν δε ομόροπη προς τις νέες συμβολικές ανάγκες μιας νεωτερικής Ευρώπης και όσων αυτοαναγνωρίζονταν ως Ευρωπαίοι. Αναδύθηκε η ιδέα της εκλεκτικής συγγένειας ευρωπαϊκού και ελληνικού πολιτισμού, ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Ασία συνδέθηκαν με τον «ασιατικό δεσποτισμό», τη βαρβαρότητα και την αυθαιρεσία, ως ένα διάφορο της Ευρώπης κοινωνικοπολιτικό πεδίο. Για κωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, σ. 121-181, 333-387.

93. Λέκκας, *Το παιχνίδι*, σ. 159.

94. Ελένη Τσουγκαράκη, «Οι Ξένοι για το Νεοελληνικό Διαφωτισμό», *Ο Ερασιστής* 21 (1997), σ. 225-247· Α.Ε. 6 (1816), σ. 312-313. Ο Κοραής έλεγε ότι «[...] ο κύριος Βαρθόλδους (Bartholdy), [...] ως κοιμώμενος περιηγήθη την Ελλάδα χωρίς νουν και φιλανθρωπίαν».

95. Τσουγκαράκη, *ό.π.*, σ. 225-247· Νάσια Γιακωβάκη, «Στον ορίζοντα της Ευρώπης. Το ευρωπαϊκό υπόβαθρο της νεοελληνικής ταυτότητας», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 2, Αθήνα 2003, σ. 55-74.

σης τάσεων. Η τάση που προβαλλόταν ήταν ότι το ένδοξο γένος των Ελλήνων δεν χάθηκε, αλλά μπορούσε να ξαναζήσει μέσα στη χορεία των ευρωπαϊκών εθνών. Σε συνάρτηση με την ιστορική συνείδηση και την υπερηφάνεια για τους προγόνους προέκυψαν και ο όρος Γένος με όλα τα παράγωγα και σύνθετα με μία σημασιολογική φόρτιση ανάλογη με τη λέξη nation της γαλλικής γλώσσας. Στον *Λόγιο Ερμή* παράλληλα με το Γένος χρησιμοποιείται και ο όρος έθνος για να δηλώσει το ελληνικό έθνος ανάλογα προς τα ευρωπαϊκά έθνη και παράλληλα προωθούσε τον ιστορικό ρομαντισμό, των Vico και Herder, που έθετε την ιστορία στη διάθεση των εθνικών επιδιώξεων. Οι Έλληνες αναδεικνύονταν σε περιούσιο λαό και ο μόνος δρόμος για να σταθούν ανάμεσα στα φωτισμένα έθνη της Ευρώπης ήταν η ανάκτηση της παλαιάς τους αίγλης διαμέσου της Παιδείας. Οι αρχαίοι Έλληνες ήταν οι άξιοι προπάτορες που οι νεότεροι όφειλαν να γνωρίσουν, να κατανοήσουν και να θαυμάσουν ως φυσικοί κληρονόμοι τους⁹⁶. Η αρχαιομά-

96. Α.Ε. 1 (1811), σ. 434. «Το πλήθος των ομογλώσσων το οποίον καθ' ημέραν μας περικυκλώνει [...] είναι απόγονοι των ευφυέστατων Ιώνων, των λαμπρών Αθηναίων, των οποίων η ευαισθησία ήτον τόσον πολύ εις καιρόν ότε ήκμαζεν η παιδείαν των όστε διόρθωνε και των ρητόρων αυτών τα παραπτώματα». Α.Ε. 1 (1811), σ. 437· Α.Ε. 6 (1816), σ. 271-279. «[...]Γραικοί! Δεν είναι το εδικόν μας έθνος το οποίον εφώτισεν όλον τον κόσμον; Τις ποτέ το ηρνήθη; [...] Η ιστορία του Ελληνικού Έθνους είναι καθ' αυτό ιστορία της παιδείας [...] δεν είναι ικανός φραγμός εις την ελληνικήν πλατύνοιαν και εις την ελληνικήν αρετήν. Όλα τα νικώσιν, όλα τα διαβαίνουνσι και εις όλον της οικουμένης το πρόσωπον διασκορπίζονται φωτίζοντες τον κόσμον [...] Φαίνεται ότι ο Ουρανός σπλαχνισθείς την κατάστασιν των επίγειων προσκάλεσε τους Έλληνες εις βελτίωσιν των, τους διόρισε να γένωσι διδάσκαλοι της οικουμένης και οδηγοί των Ελλήνων [...] Αλλ' έστω ότι έλαβαν τας αρχάς (από άλλους λαούς Ινδούς ή Αιγύπτιους). Ο γόνιμος νους των Ελλήνων μυριάκις επολλαπλασίασεν εντός ολίγου το τάλαντον. [...] Καιρός ήδη Έλληνες να προχωρήσητε ενδότερων. Τρέξατε ως αστραπή υπό τον αείμνηστον και μέγαν Αλέξανδρον, και εξαπλώσατε εις τα πέρατα της γνωρισμένης γης την σημαίαν της ελληνικής αρετής και της ελληνικής παιδείας [...] Ο θολερός χειμών της Ασιατικής δεισδαμονίας και βαρβαρότητος επλάκωσε τον γλυκύν ορίζοντα των Ασιανών και Αφρικανών Ελλήνων [...] Μας κατηγορούσι πολλοί των Ευρωπαίων δια την δυστυχίαν ταύτην· αλλά ευχαριστώσι την τύχην ότι ημείς ευρέθημεν προ αυτών· [...] Πίπτει ναι το ελληνικόν κράτος αλλά εχρειάζετο η πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως ίνα διασπείρη τους σοφούς άνδρας να φωτίσωσι την Ιταλίαν, και δι' αυτής την Ευρώπην άπασαν [...] Έκτοτε πλέον οι Ευρωπαίοι εγκολπώθησαν τας Ελληνικάς μαθήσεις, εφωτίσθησαν, επολιτίσθησαν και ημείς εμείναμεν εξοπίσω [...] Η

θεια δεν αντιτίθετο προς τη χριστιανική πίστη αλλά την ενίσχυε⁹⁷. Διαμορφώθηκε το αρχικό σχήμα ιστορικής θεώρησης του ελληνικού έθνους, με την προβολή του ενδιαφέροντος για γνώση του αρχαίου παρελθόντος από την κοσμική του πλευρά και επιθυμία για ευρύτερη γνωριμία με τον πολιτισμό των αρχαίων Ελλήνων. Οι πολιτικές ιδέες και ηθικές αξίες της αρχαιότητας πέρασαν στη νεότερη ελληνική σκέψη μέσω της Ιστορίας, εφόσον οι κοινωνικοί και πολιτειακοί θεσμοί της αρχαίας Αθήνας για παράδειγμα ήταν αυτοί που της εξασφάλισαν πολιτική δύναμη και πολιτισμική αίγλη. Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός σημασιοδοτούνταν μέσα από τις νεωτερικές πολιτικές αντιλήψεις: δημοκρατικοί θεσμοί, πολιτική ελευθερία. Η ιστορία θεωρήθηκε σημαντική γιατί δίδασκε τον τρόπο που καθίστατο εφικτή η πραγματοποίηση των στόχων ενός ατόμου ή ενός έθνους. Η αναδυόμενη αστική τάξη της εποχής του Διαφωτισμού ενδιαφερόταν εξάλλου περισσότερο για την προβολή του πολιτισμού και των αξιολογικών προτύπων που ήταν συνυφασμένα με τον δικό της κυρίαρχο λόγο.

Ο σκεπτικισμός για την αξιοπιστία της Αγίας Γραφής και η αυτονομήση του χώρου της ιστορίας από τον Θεό και την παρέμβασή του, που εμφανίστηκαν στην Ευρώπη, δεν διαπιστώθηκε στον Λόγιο Ερμή αφού δεν αποδεσμεύεται από το σχήμα της βιβλικής καταγωγής ενώ η Αγία Γραφή αντιμετωπιζόταν ως πηγή και τεκμήριο της ιστορίας. Ο Διαφωτισμός γενικά στάθηκε με κάποια αμφιθυμία προς το Βυζάντιο το οποίο θεώρησε αφενός ως εκτροπή στην πορεία του ελληνικού πολιτισμού και αφετέρου ως σημείο σύνδεσης και συνέχειας με τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας, τη διάσωση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και τους λόγιους που έ-

---

καρδία μας συντρίβεται, τα όμματά μας λύνονται εις δάκρυα, όταν διδασκώμεθα την Ιστορίαν του έθνους μας, όταν βλέπωμεν εκ τίνων, τίνες κατηντήσαμεν [...] Τελευταίον οι κακοί καιροί άρχισαν να περώσι πλέον και δι' ημάς [...] αν κατά δυστυχίαν ήμεθα μέχρι τούδε αμαθείς δεν ηγαπήσαμεν όμως ποτέ την αμάθειαν [...] θέλει έλθει καιρός να λάβη το έθνος τα προγονικά του φώτα [...] Τις άλλη χώρα της οικουμένης εγέννησε και ανέθρεψεν εις πάσαν αρετήν διαπρέψαντας άνδρας ως η Ελλάς;»

97. Λουκία Δρούλια, «Ελληνική αυτοσυνειδησία – μια πορεία γεμάτη λέξεις και σημασίες» στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 2, Αθήνα 2003, σ. 39-54· Λεάνδρος Βρανούσης, «Ιδεολογικές ζυμώσεις και συγκρούσεις», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1974, σ. 433-451.

δρασαν και δίδαξαν στη Δύση⁹⁸. Αυτό διαμόρφωσε υποδοχές για την μετέπειτα ένταξη του Βυζαντίου στο σώμα της εθνικής ιστορίας. Παράλληλα αυξήθηκε και το ενδιαφέρον για τη γνώση της παγκόσμιας ιστορίας, της ιστορίας των άλλων εθνών, της σύγχρονης πολιτικής ιστορίας⁹⁹. Μέσα από τη γνώση των άλλων ενισχυόταν η αυτογνωσία και η συναίσθηση της μοναδικότητας του έθνους, αλλά και η επιθυμία διεκδίκησης της θέσης που του άξιζε μεταξύ των άλλων ελεύθερων ευρωπαϊκών εθνών. Μοναδική οδός για τους Έλληνες ήταν η ανάκτηση της παλαιάς τους δόξας, κυρίως μέσω της παιδείας, οπότε η ιστορία αναδεικνυόταν σε εξαιρετικά χρήσιμη μελέτη. Η ελληνική λογιουσύνη των προεπαναστατικών χρόνων είχε πεισθεί στη μεγάλη πλειονότητά της ότι πλησιάζοντας τον δυτικό κόσμο ξαναέβρισκε τη δική της προγονική κληρονομιά μεταφερμένη σε παλαιότερα χρόνια την εποχή της ρωμαϊκής κατάκτησης, ύστερα κατά την Αναγέννηση αλλά και μετά την Άλωση από τους Έλληνες πρόσφυγες. Η τάση να εξακριβωθεί η σχέση και η συνέχεια με την αρχαιότητα μέσα από τις λαϊκές παραδόσεις και τεκμήρια της αρχαιότητας συνυφαίνονταν με το γενικότερο κλίμα που δημιουργήθηκε μέσα από την κίνηση του ρομαντισμού και τις απόψεις του Herder¹⁰⁰.

Μέσα από την ύλη του Λόγιου Ερμή στήνονται οι ψηφίδες ενός μωσαϊκού που θα αποτελέσει συστατικό στοιχείο για τη μετέπειτα εθνική ιστοριογραφία. Υπήρξε μία πρώτη προσπάθεια διαμόρφωσης ενός εθνικού συνεκτικού αφηγήματος με στόχο τη γνωριμία με τους αρχαίους Έλληνες σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής και του πολιτισμού τους και την εμπέδωση της συνάφειας και συγγένειας ανάμεσα στους αρχαίους Έλληνες και τους κατοίκους της υπόδουλης στους Οθωμανούς Ελλάδας. Η μοναδικότητά του ελληνισμού εδραζόταν στη μοναδική του ιστορική συνέχεια, και η προβο-

98. Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, σ. 416-425. Ανάλογη άποψη είχε εκφραστεί και από τον Gibbon.

99. *Λ.Ε.* 10 (1820), σ. 192-201 και 569-570· *Λ.Ε.* 2 (1812), σ. 241-243, 268-272. Χρονολογική σύνοψη αξιοσημείων ανακαλύψεων κατά γην και κατά θάλασσαν. *Λ.Ε.* 8 (1818), σ. 297-307. Χρονολογικός κατάλογος των μεγάλων Διεργασιών (της των Οθωμανών Βασιλείας). *Λ.Ε.* 3 (1813), Σύνοψις των όσων κατακτήσεων και επαυξήσεων έκαμιν η Ρωσία εκ του 1721 μέχρι του 1809 έτους εις την άπειρον αυτής επικράτειαν.

100. Για τον πολιτιστικό εθνικισμό του J. G. Herder και την επίδρασή του βλ. Πέτρος Θεοδωρίδης, *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας. Έθνος, Νεωτερικότητα και Εθνικιστικός λόγος*, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 66-70.

λή της μακροβιότητας του συνυφαινόταν με τον αναγκαίο όρο της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας. Για τον λόγο αυτό και η γνώση του εθνικού χώρου ήταν σημαντική χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται με σαφήνεια αλλά μάλλον ταυτιζόταν με τον αρχαίο ελληνικό χώρο¹⁰¹. Συνεπώς οι σύγχρονοι Έλληνες αφού είχαν θέση στην πορεία του χρόνου επιβαλλόταν να υιοθετήσουν πρότυπα ενεργητικής συμπεριφοράς. Το άνοιγμα προς το αρχαίο ελληνικό παρελθόν και ταυτόχρονα προς τη «φωτισμένη Ευρώπη» δημιουργούσε ένα τρίπτυχο με όρους αρχαία Ελλάδα – νέα Ελλάδα – Ευρώπη που σε καμία περίπτωση δεν ήταν δεδομένο για τους ανθρώπους της εποχής. Η συγχρονία και η διαχρονία, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον διαπλέκονταν. Κάποιες από τις προϋποθέσεις αυτές έγιναν αποδεκτές ενώ άλλες απορρίφθηκαν ως μη σύμφωνες προς τις ανάγκες της δόμησης του εθνικού χρόνου κατά τον 19ο αιώνα¹⁰².

101. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Από τις προϋποθέσεις στη συγκρότηση του εθνικού κράτους», εφημ. *Το Βήμα*, 23-1-2005, σ. Β36.

102. Λέκκας, *Το παιχνίδι*, σ. 92 κ.ε.: «Η αφήγηση του εθνικού δράματος». Γιάννης Κουμπουρλής, «Ο ρόλος του εθνικού ιστορικού», στο Πασχάλης Κιτρομηλίδης και Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*, τ. Α', Αθήνα 2004, σ. 81· Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Η ιδέα του έθνους και της εθνικής κοινότητας στην ελληνική ιστοριογραφία», στο ίδιο, σ. 37.

Ε Ρ Μ Η Σ

ο

Λ Ο Γ Ι Ο Σ.

1 8 1 7.

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΣ.
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΙΩ. ΒΑΡΘΟΛ. ΤΖΒΕΚΙΟΥ,
ΠΡΩΤΗ ΒΕΛΩΤΟΥ.